

Ба 15688

М АСТАЦКАЕ СЛОВА МАСАМ

ЗЬМ. БЯДУЛЯ

ДЗЕСЯЦЬ

Беларускае дзяржаўнае
выдавецтва
Менск

8
~~Б-88888~~

285

012

3
es
y

11

11

Ба 15688

бр.

✓

М А С Т А Ц К А Е С Л О В А — М А С А М

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

Б-99

ДЗЕСЯЦЬ

НАРЫСЫ

8895149 Ба 15688

139
17/11/44
1000

Вел. выданне

1994 г. выд.

ПРЫСЯЖА

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1930

397

042009

Заказ № 702. 7.000 экз. (3 арк.). Галоўлітбел № 1882.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва

І. ПАДЗЕЛІМ!

Разбухла ад асеньняй вільгаці зямля. Хлюпае, квохае пад нагамі.

Шэра-жоўты выган парэзаны калюгамі, прадзіраўлены, як рэшата, капытамі вясковага стада ад раўняй вясны да апошніх асеньніх дзён. Дзе-ні-дзе на выгане пярэсьцяць рознай велічыні лужыны тлустай вады—колелу хмар. Лужыны выглядаюць затуманенымі вокнамі падзямельля. Па іх плавае белае гусінае пер'е. Нібы вада абтрушана буйнымі нятаючымі сьняжынкамі.

Выган клінам урэзаўся ў азімую рунь. На дзьве часткі ён падзелены праежджым чорным, як дзёгаць, гасьцінцам, абкружаны гнілымі платамі. Дзе-ні-дзе каля платоў фарсіць крывавымі кутасамі рабіна, хмурыцца сям'я пышных елак.

На пагорку выгану нудзіцца ў адзіноце вялізны будынак з выбітымі вокнамі. Гэта сельская школа. Яна пустуе ад пачатку вайны. Над выганам праносяцца з крыкам вароны. На дарогу часам апусьціцца невадзьбянтэжаных гутарлівых вераб'ёў.

Лагодны дзень. Калі-ні-калі выгляне з-за хмар яснае сонца.

Вёска Глухі Бор ад старога да малага высыпала на выган, які заўсёды служыў месцам зборышч (можа ад часоў народнага веча), пагаварыць аб тым, што дзеецца на сьвеце.

Людзі Глухога Бору шмат наслухаліся навін за апошнія лета. Гэтыя навіны сыпаліся на іх, як агнёвы град. Праходзячы праз дзесятыя вусны, навіны пера-рабляліся ў бліскучыя байкі пра цара Мікалая, пра дзяржаўную думу, пра любасьці царыцы з Грышкам Распуціным, пра Керанскага, пра бальшавікоў, пра вайну і шмат пра што іншае.

У той час і праўдзівыя падзеі байкамі выглядалі. Людзям і ня верылася. Пісьменных у Глухім Бары ня было. Сяляне былі зьбянтэжаны, занепакоены і ня ведалі, што рабіць. А рабіць што-колечы трэба было. Гэта адчувалі ўсе. Нешта аб панох гаварылася, але так забытана, што глухабораўцы нічога ўцяміць не маглі.

Што рабіць?

Жывы чалавек з жывога месца да іх не паказваецца... «Ліваруцыя», якая гуляе недзе-недзе, зусім забыла пра Глухі Бор... А мо' і ня ведае, што дзесьці існуе паміж лясоў і балот такая вёска?

Галоўным іхнім інформатарам быў стары поп, айцец Максім. Ён увесь час гаварыў аб падзеях апошняга лета без ахвоты, не дагаварваючы, і такім тонам, што можна было разумець «і так і гэтак».

— Мо' бог-гасподзь яшчэ зьлітуецца,—тлумачыў айцец Максім,—мо' ўсё на стары лад вернецца... Усё ў божых руках...

З гутарак папа сяляне вынеслі такое ўражаньне,
бы старшнае няшчасьце насоўваецца на сьвет.

— Дык чаму-ж людзі іншых вёсак радуюцца?..

Глухабораўцы ня ведалі, што рабіць—ці радавацца,
і сумаваць.

Але сягонья ў вёсцы шчасьлівы дзень. Вярнуўся з
Палесьці іхні вясковец—каваль Міхалка Саўчук—са-
мы спрытны на язык чалавек. Ён ужо сягонья і ў
гузні папрацаваў і з некаторымі пасьпеў пагаварыць.
Дыпер самачынна склікаў сход на выгане, каб выслу-
шачыць суседам усё, што дзеецца ў Расіі.

Доўга гаварыў Міхалка.

Глухабораўцаў большавікі вельмі зацікавілі:

— Хто большавікі?

— Што гэта за слова «большавік»?

— Чаго хочуць большавікі?

— А дзе-ж яны гэтыя самыя большавікі?

Міхалка тлумачыў:

— Ну, большавік! Баль-ша-вік!

Ён кідаў вачыма на грамаду і, нібы сякерай разьбі-
ваў слова «большавік» на паасобныя склады. Зрабіў
філэлёгічны досьлед новага незразумелага слова:

— Баль-ша-вік! Бальшы! Вялікі!

Міхалка выставіў на грамаду шэрыя неспакойныя
вочы. Ён быў выпадканы сажай. Па яго лобе ручай-
камі расьцякаўся пот. Энэргічны твар выглядаў нібы
ў чорна-шэрым грыме.

Каб людзі яго больш зразумелі, ён падымаўся на
наскох лапцёў, задзіраў галаву ўверх, рукамі махаў
ушырку і стараўся рухамі ілюстраваць свае словы:

— Баль-ша-вік! Вя-лі-кі! Сі-ла-ач!

З кожным словам голас яго крапчэў, рос і дасягаў звычайнага масянжовага басу. На целе каваля выпукляліся ўсе мускулы, выкругляліся грудзі наперад. Вочы блішчэлі і, як намаляваныя, вызначаліся на цёмным ад сажы твары. Постаць Міхалкі была напорыстая, стойкая і пэўная: ня верыць яму нельга было, не зразумець яго гутаркі было-б для яго страшнай крыўдай, за якую ён гатоў быў-бы паказаць сілу сваіх загартаваных кулакоў.

— Зразумелі?—запытаўся ён лектарскім тонам.

— А няўжо-ж! зразумелі!—адазваўся нізенькі чалавек, чарнявы, цыганскага выгляду, які стаяў у парэдным шэрагу насупроць Міхалкі.

— Зразумелі!—адгукнулася ўся грамада. Міхалка пачаў болей спакойным тонам:

— Бальшавік—гэта вялікі чалавек, асілак, які ўмеє двума пальцамі гнуць жалезныя падковы, зубамі цэвікі кусаць, як саломіны.

У спакойных словах Міхалкі была яшчэ большая сіла, чымся ў ранейшых гучных. Рухамі ён дадаваў словам наглядны патос.

— Радзіўся ён, бальшавік, значыцца, у Расіі! Жыў у чужаземным царстве! Вось як надышла, значыцца, ліваруцыя, дык ён адтуль і прыехаў у Расію! Завецца ён Ленін!

Міхалка выцер пот, пакруціў вусы грубымі пальцамі, папесьціў рукамі свой рамяны падзёрты фартух і з пераможным выглядам зірнуў на грамаду. Пры гэтым у яго постаці адчувалася імкненасць. Можна

было, паводле яго затаёнай усмешкі, падумаць, што ён не каваль, а сам Ленін, які вось толькі з'явіўся сюды з «чужаземнага царства» і пераадзеўся пад Міхалку.

Ён раптам з падлобу так кінуў вачыма, нібы зараз адкрые перад людзьмі вялікую таямніцу:

— Газэты пішуць, значыцца...

Тут Міхалка зрабіў перапынак, каб вытлумачыць, што гэта за яно «газэты». Ён перайшоў ад ранейшага ўрачыстага тону да голасу глыбокадумнага—навуковага:

— Газэта—гэта тыя аркушы паперы, з якой вы, браткі, верціце круцёлкі на махорку. Дык гарадзкія людзі, значыцца, робяць газэту. У газэтах ёсьць аб усім на сьвеце.

Міхалка зноў падымае голас на ранейшы ўрачысты лад:

— Газэты пішуць, што Ленін дае мужыкам зямлю і волю. Усе салдаты з фронту варочаюцца дахаты. Мы ня хочам вайны—казаў Ленін. Рабочаму чалавеку ня грэба ваяваць! Буржа прыдумала вайну на пагібель нашаму брату! А буржа—гэта багатыя людзі, якія завуцца буржой.

Тут Міхалка зьяжджае з урачыстага на будзённы тон:

— Я чуў, у воласьці пісар гэтак чытаў з газэты.

У Міхалкі такі выгляд, нібы пачуць, як хто чытае газэту—вялікая, цяжкая праца.

Міхала не заўважыў, як старыя вясковыя цёткі выпіраюць хусткамі сьлёзы з вачэй, успамінаючы вайну.

У мужчын твары вельмі напружныя. Сяляне маўчалі, чакаючы, што ён скажа яшчэ.

— Я чуў, значыцца, як пісар чытаў, што хто не працуе—той ня есьць! А ўся панская зямля—наша! Панскія маёнткі павінны быць падзелены паміж нас! Мы дагэтуль на паноў працавалі!..

Кожнае слова Міхалкі было цэлым пукам іскраў.

— Падзелім!—гукнула з грамады некалькі галасоў.—Падзелім!

Гэтае слова раздалося рознастайнымі водгаласкамі з дзесяткаў вуснаў сходу. У гэтым слове адчувалася пагроза і рашучасьць.

— Падзелім!

Уся грамада зірнула ў бок маёнтку Глухі Бор. Ён знаходзіўся за дзьве вярсты ад вёскі на ўзгорку. Над пажоўклымі дрэвамі панскага парку відаць была труба бровару. Яна вызначылася ў васеньнім небе пальцам асілка, які палохае людзей, каб блізка да яго не прыступіліся.

Вочы глухабораўцаў былі накіраваны на гэты вялічэзны цагляны палец.

— Падзелім!..

* * *

Ноч.

Васеньняя, цёмная, нібы чорны атрамант. Густыя дробны дожджык цыркае зверху, цягнецца золкай павуцінай. Шалясьцяць дрэвы ў панскім садзе. Водаль шушкаюцца прысады.

Пан Прушынскі з паляўнічай стрэльбай за плячыма ходзіць па дзядзінцы. Вартуе свой маёнтак Глухі Бор.

...Трывожны час. Адзін з суседніх маёнткаў учора згарэў. Мужыкі падпалілі. Сягоньня ўдзень пераехала сюды да пана Прушынскага панская сям'я з маёнтку Божы Дар. Нічога з сабой не забралі. Уцяклі як стой. На маёнтак Божы Дар напала некалькі вёсак, дзяды якіх калісьці адбывалі тут паншчыну. Толькі адны сьцены засталіся і то з выбітымі вокнамі.

...Кажуць, нібы мужыкі нічога нават не забралі з сабою, апрача быдла. Усё вынеслі на двор, пакрышылі, паламалі і на вялікім вогнішчы спалілі...

«Загіне культура»,—думае пан Прушынскі. «Маёнткі ў нашым краі былі культурнымі оазысамі. Страшны суд надыходзіць...»

Пан Прушынскі асьцярожна ступае па мяккім дыване лісьцяў у сваім аграмадным садзе.

«Каго ні сустрэну тут—пушчу пулю ў лоб!»

Ён глядзіць пільна ў чорную муць ночы.

«Не дабро сваё буду бараніць, а культуру краю!»

Прыслухоўваецца.

Мо' што пачуе з боку вёскі...

Ціха, як у магіле.

Часамі адрывіста-хрыпла гаўкне сабака.

Да гэтай ночы маёнтак вартавалі панскія парабкі.

Але пану нешта цюкнула:

— Нельга ім верыць, хоць яны ў «культурным» асяродку знаходзяцца...

Пан зауважыў сагонья ўдзень кпівья, гарэзлі-
вья вочы і затоеныя ўсьмешкі сваіх парабкоў.

...Яны нешта ведаюць і ня хочуць казаць.

Пан іх сягонья ад варты вызваліў. Загадаў акано-
му іх саміх вартаваць.

Глуха асеньня ноч: цёмная студня.

Пан асьцярожна ступае. Ня хоча прызнацца само-
му сабе, што баіцца. Яму здаецца, што кожны яго
ўласны крок аддаецца на некалькі вёрст вакол.

«Хто можа ісьці на мой маёнтак? Хіба тыя, чые
дзяды адбывалі ў маіх дзядоў прыгон. Хіба тыя, што
па сягоньнешні дзень судзяцца са мною за сэрвітут.
Гэта вёскі—Глухі Бор, Прушыншчызна і Крукаўка. Як
мы калісьці дзялілі між сабою мужыкоў—яны цяпер
паноў дзеляць. З чужой вёскі ня пусьцяць.—«Наш
пан,—кажуць,—мы самі справімся з ім».

Адбываецца строгі суд гісторыі...

Мароз праходзіць па сьпіне пана Прушынскага ад
гэтага суду гісторыі.

Нешта шастае ў садзе...

Надыходзіць...

У пана вочы, як вугольлі, гараць.

Хутка зьняў стрэльбу з плеч.

Чужым, ахрыплым голасам крыкнуў:

— Стой! Хто там?

З скавытаньнем кінуўся пад ногі стары пёс Разбой.

Адлягло ад сэрца. Выцер пот з твару і давай гла-
дзіць сабаку па вільготнай шэрсці.

— Аднак, якім нэрвовым я зрабіўся за апош-
нія дні.

Сьвежай прэласьцю пахла ў садзе. Гэты пах паддаў пану бадзёрасьці. Пан павярнуў на дзядзінец, абыходзіў будынкi.

У пакоях агню ня было. Але ніхто ня спаў. Усе былі апрануты. Чакалі..

Дожджык спыніўся. Хмары пасунуліся к лесу. Замігацелі зоркі. Блішчэлі, як вочы ваўкоў. Ярчэй выступалі сілуэты будынкаў—выплывалі з цемры строгія, ганаровыя.

З-пад кожнага кута пан адчуваў здраду. У ценях бачыў страх.

Пасьвятлелі. Нібы пад дзень.

— А яшчэ, здаецца, пеўні не сьпявалі.

Над лесам стаяла яркая зарніца. Яна ірдзела і расплывалася, ахапляючы вялікі абшар неба, нібы раскалёная да чырвана бляха.

— Няўжо маёнтак пана Кучынскага гарыць?

Пан Прушынскі, як зачараваны, глядзеў на далёкае пажарышча. Яго захапіў нязвычайны выгляд рознакаляровых водбліскаў над лесам. Лес як-бы перасунуўся з месца і стаў бліжэй да маёнтку Глухі Бор.

Ад далёкага пажарышча пану зімна зрабілася. Нешта маразіла кроў у жылах.

Ён махнуў рукамі, як чалавек, які ўжо ўсё страціў. Увайшоў ў палацы праз цёмны ход: страшна быць аднаму на дварэ.

Усе сядзелі каля акон і глядзелі ў бок пажарышча, чакаючы «гасьцей». На сьценах вялікага пакою дрыжэў ружовы водсьвет пажарышча.

Людзі былі бледна-жоўтыя. У цёмных павялічаных зэрэнках сьвяцілася жудасьць.

* * *

«Гасьцей» дачакаліся толькі на раніцу. Здалёку чуваць быў гул галасоў. Ішлі з тапарамі, з кагамі. У вачох гарэла нянавісьць і злосьць, соткамі гадоў узгадаваныя.

— Культура гіне...—прамармытаў як-бы чужымі вуснамі пан Прушынскі.

Паляўнічая стрэльба выпала ў яго з рук і гулка стукнулася аб vascaваную падлогу.

II. НАВЯЛІ ЛАД І ПАРАДАК

Ваколічная шляхта часта гаварыла аб немцах:

— Вось прыдуць немцы і ў Глухі Бор. Дзесятаму загажаце панскі лес чапаць. Немцы ўжо прышлі ў іншыя вёскі, парадак наводзяць. Панскае дабро бокам вылезе... Усіх бальшавікоў выкрыем! Немцы за нас— за каталікоў...

Глухі Бор быў вельмі ўстрывожаны.

На кожным дварэ ляжаць груды бяровеньняў з лесу пана Прушынскага. Шмат хто ўжо будавацца пачынаў. Дзе-ні-дзе бялеліся новыя зрубы. Пахла сьвежай смалою.

Старыя, пакрыўленыя хаткі глухабораўцаў абрасьлі мохам, да аконцаў укапаліся ў зямлю за некалькі дзесяткаў гадоў. Некаторыя з іх памятаюць прыгон:

Даўно яны змены чакаюць—новых беленькіх хатак. Некалькі пакаленьняў выгадавалася ў гэтых трухлых сьценах.

Ня толькі маладыя, але і старыя дзяды высыпалі сёлета ў лес, сьмела ішлі, нібы ў свой уласны. Старыя яшчэ з большай заядласцю, чымся маладыя, валілі высокія хвоі. «Гэты лес нам належыць»,—гаварылі яны. «Яшчэ з старым панам за яго судзіліся».

Усю зіму вохкаў лес. Кіпела ў ім жыцьцё. Людзі пераклікаліся на лесасеках, вазілі да хаты бяровеньні на карах, на звычайных санках. Кожны пасвойму ўмудраўся, лаўчыўся. Кожны торыў дарогу з лесу да свайго гумна. У часе адлігаў гэтыя дарогі пярэсьцілі па счарнелай глебе ільдзянымі абрусамі.

Цяпер бель сьвежых бяровеньняў прыкра біла ў вочы. Пах смалы няпрыемна шчыкатаў ноздры.

— Няўжо-ж усё прапала?

Міхалка супакойваў народ. Гаварыў, што немцы нядоўга тут пабудуць. Бальшавікі з імі не ваююць.

Так праплыло некалькі дзён.

Хоць надыходзіла вясна, але дні былі яшчэ марозьлівыя, абветраныя, абтрушаныя сьнегам. На возеры пры млыне лёд яшчэ быў моцны. Па берагох возера няпрыемна шушкаўся леташні сухі чарот. Мельнік увосень не скасіў яго. Ён быў заняты сенакосам на абшырных панскіх лугох.

Міхалка часта выходзіў за выган на шырокі гасьцінец глядзець, ці ідзе ўжо немец. У яго паходцы было столькі тафалівесьці, заклапочанасьці і напружнасьці.

нібы ён рыхтаваўся капаць акопы перад вёскай, каб
затрымаць немца.

За ўсё сваё жыццё Міхалка ведаў толькі аднаго
немца—старога Рэйтара, які арандаваў млын у пана
Прушынскага. Рэйтар галіў вусы і насіў рэдкую ба-
родку. Ён быў трохі глухаваты, дзеля чаго кожны раз
пры гутарцы надстаўляў да губ гаварыўшага, як труб-
ку, правае вуха. Гаварыў праз меру голасна, відаць,
каб самому чуць сваю гутарку.

Палонных нямецкіх салдат Міхалцы бачыць ня пры-
ходзілася.

І вось кожны раз, калі Міхалка гаварыў або думаў
аб немцах, ён уяўляў іх у такім прыблізна выглядзе,
як мельнік Рэйтар, і ня вельмі баяўся іх.

Міхалка жмурыву вочы і пазіраў у даль.

Там каля плоту пры самым гасьцінцу стаяў стары
крыж. Ён урос нізам у камяністую глебу, а галавою
ў неба ўпіраецца. Гэты крыж напамінаў Міхалцы сля-
пога чалавека, які заўсёды стаіць пры дарозе з разь-
нятымі па абодвух баках тулава рукамі і ня ведае,
куды ісьці. Часам Міхалцы здавалася, што гэта ня
крыж, а страшная, агідная шыбеніца, на якой уночы
вешаюць людзей.

Зімою ў мяцеліцу, калі нанесены былі вялізныя
гурбы сьнегу, гэты крыж паказваў дарогу ў Глухі
Бор. Улегку, у сонечны дзень, па цені крыжа на
гасьцінцы людзі ў час жніва (абапал дарогі каля кры-
жа) ведалі, калі пара абедаць, палуднаваць і падвя-
чоркаваць. Крыж служыў ім гадзіннікам удзень, як
певень уночы.

Пашаны да крыжа ў Міхалкі ня было ніколі, але ён прызвычаіўся бачыць яго заўсёды на гэтым месцы. Пагорак бяз крыжа выглядаў-бы пустым і нудным.

На гэты раз Міхалка заўважыў, што каля крыжа мітусяцца людзі. Міхалка пачаў прыглядацца.

— Ня можа быць... Здаецца, пілою крыж пада-
разаюць...

Міхалка пайшоў шпарчэй.

Не пасьпеў падыйсьці. Крыж з слабым энкам пасу-
нуўся на бок і крахнуў у сьнег.

— Няўжо людзям мала дроў сёлета? Сярод белага
дня крадуць!—здзівіўся Міхалка.

Каля крыжа тупаліся самыя блізкія яго суседзі—
Арцём і Мікіта.

— Што вы гэта робіце?!—крыкнуў Міхалка.

У адказ Арцём і Мікіта хітрымі вачыма зірнулі на
Міхалку і хіхікнулі.

— Бач, немцы ідуць,—таемным голасам казаў
Арцём..

— А крыж праваслаўны,—дадаў Мікіта.

— Дык прычым тут крыж?—не зразумеў Міхалка.

— Ды шляхта, бач, гаворыць, што немцы шануюць
каталікоў,—сказаў Арцём.

— А крыўдзяць праваслаўных,—дадаў Мікіта.

Абодвы яшчэ раз хіхікнулі.

— Цьфу!—плюнуў Міхалка адзін раз. У другі раз
не пасьпеў, бо атрад немцаў паказаўся на дарозе.

Некалькі конных жаўнераў пад'ехалі да сьпілаванага
крыжа. Немцы штосьці загаварылі пасвойму. Яны з

Бел Дзяч. Хэм. эхн. Інст.

дзівам паглядзелі на бязбожных людзей—на «русішэ швайн», якія зрэзалі крыж.

Міхалка пазіраў на немцаў з цікавасьцю. Яны зусім да Рэйтара не падобны.

— Дык вось яны—гэтыя разбойнікі... Брата каля Горадні забілі...

Міхалка ўспомніў свайго роднага брата Грыгора. Праз воласьць вестку атрымаў: «Погиб на поле брани славной смертю за царя и отечество». Міхалка тады хрыпнуў некалькі брыдкіх слоў і на «цара» і на «отечество», паглядаючы тупа на белую паперку.

Сам ён, Міхалка, у акапах ня быў—у вайскавай кузьні працаваў да рэвалюцыі, а потым уцёк дахаты.

Брат Грыгор увесь час ня выходзіў у яго з галавы: ён быў чарнявы, вясёлы, з вечнай усьмешкай у вачох. І цяпер Грыгор, як жывы, стаіць перад вачыма. Усьмешка ня зыходзіць з яго ружовага твару. Міхалка як-бы бачыць яго.

Міхалка ўздрыгануўся. Працёр вочы. Нямецкі жаўнер стаяў насупраць яго, ветла ўсьміхаўся і нешта незразумелае гаварыў. Словы бултыхаліся ў яго горле, шлёпаліся з губ, як некае «буль-бім-бом». Нарэшце, немец сказаў «цыгар», прыставіў два пальцы да губ і цмокнуў, нібы курыць папяросу.

Міхалка ўцяміў.

Ён палічыў патрэбным і немцу ветла ўсьміхнуцца.

— Ніто кум цыгар! Махоркес до! Фэ махоркес! ¹⁾—не сваім голасам адказаў Міхалка.

¹⁾ Няма цыгары! Махорка ёсьць! Фэ махорка!

Міхалка «ўмеў» гаварыць з немцамі. Некалькі часу ён працаваў у мястэчку ў каваля Моты. Там навучыўся паяўрэйску: «шабас гут», «шэйна-марэйна», «мах-гас-тахтас» і іншыя мудрагельствы. А гэта-ж адно і го самае, што і панямецку...

Міхалка выняў з кішэні капшук і насыпаў у жменю немца «махоркес».

Немец паважна скруціў папяросу і задыміў; паморшчыўся, закашляўся, кінуў папяроску ў сьнег, пакруціў галавой і фэкнуў.

Міхалка ўсё зразумеў...

Спачатку хацеў зазлавацца на немца. Але, глянуўшы на яго дабрадушны твар і на парваныя вопраткі, Міхалка супакоіўся. «Відаць, што ня прывык да такога тутуну»,—падумаў ён.

Па дарозе ехаў селянін з суседняй вёскі. Пабачыўшы немцаў, ён хацеў пакіраваць каня ў другі бок. Але тоўсты і злосны немец крыкнуў «хальт!»

Чалавек спыніў каня.

Немцы падскочылі і давай аглядаць каня. Мабыць конь ім спадабаўся. Нічога не гаворчы, яны пачалі выпрагаць каня...

Чалавек спачатку здзівіўся, а потым, хоць і ня ведаў панямецку,—зразумеў, у чым справа, заенчыў, загаласіў:

— Паночкі, ня крыўдзьце мяне. Гэты конік—усё маё багацьце.

Зашмальцаваны кажуронак селяніна, яго брудныя пальцы, якімі сьлёзы выціраў з вачэй, даводзілі немцаў да рогату.

Не сьмяяўся толькі той немец, як цыгару прасіў у Міхалкі.

Міхалка пачаў было бараніць селяніна:

— У мужыка фэрд ніт гул. У шляхтэс гут фэрд! Ува гут!

За такое адвакацтва Міхалка дастаў ад тоўстага злоснага жаўнера нямецкую аплявуху...

«Тое самае і паруску»,—падумаў Міхалка,—«царскія казакі ня горш умелі».

— Мы прышлі да вас не ваяваць, а навясьці лад і парадак у вашай краіне. Так загадаў кайзэр Вільгельм!

Міхалка зразумеў усё, бо немец-пазнанец гаварыў гэта папольску. Ён зразумеў-бы гэта і пафранцуску.

«Лад і парадак» быў наведзены. Многа сялян забралі, як бальшавікоў; ад кожнай хаты бралі даніну—яек, масла, сала, быдла і збожжа.

Вярнуўся зьнекуль пан Прушынскі.

І пачалася адплата за маёнтак і лес...

Не памагла і рэволюцыя ў Нямецчыне.

ІІІ. МІХАЛКАВА СТРЭЛЬБА

Над лесам стаяў месяц.

Было так ярка вакол, што можна было лічыць каласы на жытнім полі і траўкі на лузе.

У паветры пахла гарэлымі анучамі, гаркаватым дымам. Было душна, як у печы. За выганам, пад старым бярозавым плотам зацягваў выцьцё сабака. На хвілі-

у змоўкне, уставіць вострую, як шыла, морду на аб-
арэлыя садочкі, на маўклівыя голыя печы, якія тыр-
цаць чорнымі комінамі ўверх, панюхае вакол сябе,
пусьціць галаву ўніз і зноў пачне выць.

Працяглае выцьцё пошчакам коціцца вакол, нібы
невідочны дым плыве да самага месяца. Страхоцьце
самота брыдзе з густога бору, смокча глебу, лунае
над выганам.

Удзень згарэла вёска Глухі Бор. Удзень лямант ра-
зам з полымем насіліся ў пустую бяздоннасьць неба.
Пазнанцы падпалілі вёску. Яшчэ да прыходу поль-
скіх жаўнераў маладыя ўцяклі ў лес. Па хатах асталіся
старыя. Не давалі ім і бабахаў выносіць з хат.

Усё згарэла.

— Дзе паўстанцы?—грымелі жаўнеры.

Катавалі старых.

На вясковай вуліцы валялася некалькі мужыцкіх
трупай. Месяц адбіваўся зялёным водблескам у за-
стылых мёртвых вачох.

Сяляне як-бы спалі ў змораных позах, нібы адпа-
чывалі пасья сенакосу, пасья гарачага летняга дня.
Старыя аратаі прыпалі да глебы-маткі, прытуліліся
акрываўленыя да прухкай зямлі; яны маўчаць, пры-
слухоўваюцца мёртвым вухам да ночнай цішыні, да
выцьця з выгану.

«А пасья немцаў жыцьцё зноў наладжвалася. Зі-
мавалі пры большавікох. Трохі аблізалі ранейшыя
раны... І вось зноў... Як на шалях вахтаецца добра-
быт гаротнікаў—то ўверх, те ўніз...»

Думкі мітусіліся ў галаве Міхалкі, нібы рой кама-роў. Ён ня мог давясці думкі да канца.

Міхалка стаяў каля лесу, прытуліўся ўсім целам да блізкай хвоі. Як-бы прырос да дрэва грудзьмі. Пільна ўглядаўся ў ваколіцу. Лавіў кожны гук, кожны шолах. Лаянкі жаўнераў, лямант сялян, шуганьні і вохі полымя па саламяных стрэхах яшчэ і цяпер глушылі яго слух і зрок.

Міхалцы здавалася, што яшчэ цяпер чуе плач і крыкі з боку вёскі, а месяц выглядаў водблескам па-жарышч. Выцьцё сабакі нэрвавала Міхалку, не давала спакойна ўзірацца ў даль, ці ня едзе з маёнтку Глухі Бор разьезд польскіх жаўнераў.

Не маглі паўстанцы ўдзень выступіць супроць паноў, каб адбараніць вёску. Толькі к вечару дасталі стрэльбы і патроны, бо яны былі далёка захаваны ў ельніку за балотам.

Міхалка стаяў цяпер дазорцам. Яму трэба было перайсьці праз чыстае поле, праз вёску, каб далучыцца да сваіх таварышоў. Яны ляжалі ў жыце ля дарогі, дзе доўгія гады стаяў да прыходу немцаў высокі крыж. Кабеты і дзеці засталіся ў лесе. Каб паны не зрабілі нападу на гэты лес, трэба было пераняць іх на дарозе.

Стрэльбаў усяго пяць штук было. Адно Міхалка схаваў на полі пад крушняй.

«Кожная стрэльба вельмі дорага, патрэбна там... Як далучыцца да сваіх таварышоў?»

Мабыць сягоньня будзе дождж. Надыходзяць хмары. Вялізным шэрым табуном невядомых жывёлін

вдгнуцца яны па небе. Як толькі затуляць месяц, Мі-
калка пусьціцца да сваіх.

Міхалка, як на збаўцаў, глядзіць на хмары з зала-
тымі краямі.

«Хутчэй-бы... хутчэй!»

Вось гэтыя хмары над млынам стаяць. А млын
добры пункт, дзе можна ў выпадку патрэбы схавацца.

Міхалка пачаў паўзыці па траве ў бок млыну. Пры
кожным падазроным гуку прырастаў да зямлі, пры-
смактаўся цяжкім каменем, адчуваў халадок травы
пад каленямі, пад правай шчакою. Ён навастрыў слух.
Часамі рабілася так ціка, што шорханьне травы пад
каленямі прыкра разіла вуха, здавалася шумам.

Такім чынам Міхалка дabraўся да старога млыну.

Хмары праглынулі месяц. Як-бы скрозь зямлю пра-
валіліся месячныя бледна-жоўтыя водсьветы. Цёмна-
сінім сокам налілася ваколіца. Прытулак быў цяпер на
кожным месцы, усюды. На адкрытым полі можна бы-
ло ляжаць, нібы пад дахам на сваім ложку.

Некалькі часу Міхалка стаяў анямелы на грэблі
каля заставак.

— Кап-кап-кап!—капала вада з-пад скрыні, пра-
сачвалася ўніз аднастайна і роўнамерна. Нібы вадзя-
ны гадзіннік адбіваў хвіліны. Воддаль пад млынавым
калясом журчэла па каменьях вада.

Млын быў панскі. Яго жаўнеры не зруйнавалі:

Тут адчувалася супакойнасьць, лагоднасьць.

На адзін момант Міхалка аддаўся забыцьцю. Ня
думаў аб тым, дзе ён і навошта тут стаіць. Толькі
прэлы пах водарастаў, зьмешаны з горкім дымам,

яшчэ больш, чым раней, шчакатаў нос. Ён хацеў пайсьці далей, як пачуў тупат конскіх ног з боку маёнтку.

«Паны...» падумаў Міхалка. «Адзін бяз стрэльбы нічога ня зробіш. Трэба схавацца...»

Туліўся. Нячутным крокам пайшоў за млын—уніз да рэчкі. Стаў за вуглом сьцяны.

...Каля дваццаці коннікаў...

Гулка аддаецца тупат капыт па дрыўляным мосьце...

Спынілі коняй...

«Калі цяпер знойдуць мяне», падумаў Міхалка, «дык будуць мучыць некалькі дзён. Кавалкамі будуць рваць жывое мяса. Пачнуць дапытвацца, дзе паўстанцы. Напэўна, цяпер у млыне абшарпаюць-абмацаюць».

Ціха ступаючы, Міхалка ўлез у рэчку. Ішоў памалу, каб ня чуваць было плюханьня ног у вадзе. Адчуваў пад набухшым лапцем кожны каменчык. Падлез пад самае калясо. Прыгнуўся. Толькі галаву высунуў з вады. Холаду не адчуваў.

Час-ад-часу Міхалка бачыў, як у верхнім аконцы млыну мільгалі аганькі. Палілі запалкі. Шукалі.

Страху Міхалка не адчуваў. Толькі стрэльбу шкадаваў. Калі яго тут знойдуць, дык стрэльба прападзе ў крушні. Таварышы ня ведаюць, дзе яна ляжыць.

Міхалка так прымасьціўся ў вадзе, што толькі вочы, нос і рот адтуль відаць былі. Чалавек расплыўся ў вадзе, нібы сьнег. Толькі маленькі сьлядок ад яго

астаўся, нібы вярхушка каменя з-пад вады,—частка вару.

Думкі Міхалкі ў гэты час луналі каля старой крушні, дзе ляжала пад каменямі стрэльба—сталёвая, бліскучая. Яна ў гэту хвіліну была яму даражэй за ўсё на сьвеце.

«Каб яна там не пакрылася іржою», занепакоіўся Міхалка.

У думках ён угледзіў крушню—вялізную кучу каменяў, аброслых шэрым аксамітным мохам, а пад імі—стрэльбу. Яна парудзела. Сталь ня блішчыць люстэркам, не адбівае ў мэталёвым блеску Міхалкавага твару ў скрыўленым выглядзе...

Ён бачыць перад сабою стрэльбу толькі адзін міг... Рыпнулі дзьверы млыну. У Міхалкі сэрца спынілася.

— Кап-кап-кап...—капае вада.

«Мо' зараз пойдучь да рэчкі шукаць?..»

Жаўнеры селі на коняў. Паехалі.

...Стрэльба не прападзе...

Тупат капыт запоўніў цемру, аддаляўся, тапіўся ў паветры, зьліваўся ў адзін гул, у сплецены ланцуг гукаў.

...Пэўна, блішчаць вочы, упіваюцца ў цьму дарогі пад шырокімі брылікамі бляшанкамі... Колькі дзесяткаў «пся крэў» і іншых лаянак сыплюцца з вуснаў белаарловых панкоў.

Толькі цяпер ён адчуў холад ва ўсім целе. Зуб аб зуб малоціць...

Вышаў з рэчкі.

Атросься, як конь пасья купанья. Вада лілася,
цякла з яго вопратак. Не зьвярнуў на гэта ўвагі, бя-
гом пусьціўся ў поле—да крушні.

Пакуль дабег, горача стала...

Давай разварочваць каменні...

З пазуроў цякла кроў. Пальцы склейваліся. Нама-
цаў гарачымі пальцамі халодную сталь стрэльбы.

Да таварышоў!

А там—жытняе поле прачнулася.

Крыкі.

Войкала цемра.

Стрэльбы бухалі, грымелі...

Гойдалася поле ў пошчаках-водгаласках...

Грамада паўстанцаў страляла ў упор.

Пяць стрэльбаў—пяць коняў упалі. Польскі атрад
уцякаў.

Пяць жаўнераў жыўцом у жыта пацягнулі...

Зноў вынырнуў месяц.

Тырчэлі чорныя коміны Глухога Бору.

Плакала спалоханая дрымотная птушка.

IV. М Я Ж А

Якая-ж гэта Беларусь?—ламаў галаву Міхалка.—
Ішла яна, гэта самая Беларусь, раней з немцам, пась-
ля з палякам, а цяпер з бальшавікамі, зноў—яна
ды яна...

Як яна выглядае?

Паякому гаворыць?

Чаго хоча ад нас?

Чуў аб ёй многа ад розных людзей. Ніяк уцяміць не мог. Яшчэ ні разу яе ня бачыў. Ні разу голасу яе не чуў... Даведаўся Міхалка аб ёй, калі пачала звацца Савецкай.

Савецкая Беларусь!

У ёй гаспадараць працсўныя.

Хтось раней Вільгэльту хацеў яе сасватаць, паля—Пілсудзкаму падарыць.

А Міхалка думаў, што Беларусь недзе за акіянам кыве. Яе людзі будуць новыя акопы капаць у Глухім Бары. Ён непакоіўся, што не зразумее гэтых людзей, бо з чужаземных моваў ведае толькі адну нямецкую: «ніто кум цыгар». Трывожыўся, што прыдзецца многа даніны плаціць Беларусі.

Міхалка гуртаваў людзей. Думаў бунтаваць народ...

Абрадваўся, як растлумачылі ў сельсавеце. Ён даведаўся, што яшчэ адна краіна ёсьць на сьвеце—завецца Беларусь.

Дык чаму-ж аб гэтым даўно не казалі?

Ён-жа ведае кожны яе каменчык, кожную рэчку, узгоркі, балоты, лясы...

Зусім ня знаў раней, што, апрача нямецкай, умее гаварыць яшчэ і на беларускай мове. Вось так, як ён гаворыць штодня з сваімі суседзямі з малых год. На гэтай мове ён нават сны сьніў ад маленства, сны сьніў аб волі, аб сонцы. На начлезе калісьці нават песьні сьпяваў, маладзіцы і цяпер на пагорках вяснянкі пяюць на простай мове. У горадзе нават кніжкі друкуюцца з такімі песьнямі. Яго хлопчык Юрка чытае...

З кніжкі глядзіць на Міхалку чалавек з вялікім лобам. Гэты чалавек жмурыць вочы на Міхалку, хавае ўсьмешку ў вачох і глядзіць. Гэта Ленін—першы балшавік...

Міхалка ў кузьні. Малатком гручыць па жалезе. Рука сама знае закон рытму; мускулы, нібы спрунжныны сталёвыя, разгінаюцца і згінаюцца ў такт. Кожны ўдар малатка аднамерны і па сіле і па часу—нават на адно мігаценьне вока ня спудлуе. Другая рука сашчаміла абцугамі кавалак гарачага, мяккага жалеза. Нібы цеста, комкаецца жалеза пад малатком і прымае патрэбныя формы.

Сын каваля, Юрка, любіць мяхі раздуваць. Трымаецца абедзьвюма рукамі за кій і ўзапар працуе.

Такая дапамога вельмі пажадана для бацькі.

Міхалка жыве недалёка ад граніцы.

У Глухім Бары стаіць пагранічная варта—чырвоная армейцы з зоркамі на шапках.

Міхалка ня раз бачыў і польскіх жаўнераў-пагранічнікаў з белымі арламі на шапках.

Чырвоныя зоркі ня ладзяць з белымі арламі.

Суседняя вёска, Жоўтыя Пяскі, знаходзіцца па тым баку граніцы. Калі ўзьбярэшся на ўзгорак, дзе раней стаяў высокі крыж, дык праз рэдкі хмызьняк можна пабачыць дым з комінаў Жоўтых Пяскоў.

Часам хлопчыкі з Глухога Бору бягуць на ўзгорак, каб пабачыць «за межны» дым. Яны пільна ўглядаюцца ў сільне неба, што на польскім баку, каб пабачыць белага арла.

Часам, у добрае надвор'е, чутны з «таго боку» водзкія галасы.

Часам карова заблудзіцца і апыніцца ў «чужаземнай краіне». Тады між прадстаўнікамі чырвонай зоры і белага арла пачынаюцца дыплёмтычныя перагаворы. «Політычнымі нотамі» абменьваюцца абодва бакі. Зьбянтэжаны гаспадар нарэшце адваёўвае сваю араву.

Часта слупы пагранічныя акутвае туман. Ня відаць нічога. Ня відаць і варты. Тады Міхалку здаецца, што ніякай граніцы няма, што гэта толькі байка, прыдуманая людзьмі.

Па тым баку, у вёсцы Жоўтыя Пяскі, стары бацька Міхалкі жыве. Цяпер Міхалка ніяк пабачыць яго ня можа. Чужымі парабіліся.

Гэта ня байка—ёсьць граніца.

Толькі жаўранкі граніцы ня ведаюць, носяцца над вёскамі, калі ранічная зараніца палыхае над хмызьняком і аднымі і тымі самымі водблескамі спачывае на маленькіх шыбінах Глухога Бору і Жоўтых Пяскоў...

Толькі вецер сінявокі ня знае слупоў на мяжы. Ён часам стукне аб гэтыя слупы нявідочнай даўбнёй, засьвісьне разбойніцкім заліхвацкім сьвістам, скокне з аднаго боку на другі, украдкам перанясе песьні з аднаго ў другую... На аднаго мове пяюцца гэтыя песьні. Смутак і радасьць зьмешваюцца, сплятаюцца ў адно, нібы дым з двух комінаў.

Толькі рэчка Сьлізанка сьмяецца з гранічных капцоў. Гэтая вузенькая, як сялянскі паясок, рачулачка, ніе колеры неба, журчыць і булькае па каменянях, за-

гінаецца ў луці, у абаранкі, у затоці і пераліваецца з лугу на луг ад Жоўтых Пяскоў да Глухога Бору. Акунькі і плоткі перадаюць прывітаньні ад рыбаловаў Глухога Бору рыбаловам Жоўтых Пяскоў...

Ад аднаго перабержчыка з Жоўтых Пяскоў ён даведаўся, што польскія жандары білі яго старога бацьку, здзекваліся над ім за тое, што мае сына бальшавіка.

Сусед расказаў, што бацьку да паўсьмерці зьбілі. Пад пазурамі шпількамі калолі. Білі шомпаламі...

Шмат яшчэ чаго жудаснага сусед гаварыў. Мужыкі па лясох хаваюцца. На панскія маёнткі нападаюць.

Міхалка сьціснуў малаток. Жалеза аб жалеза зазьвінела, загаварыла моваю іскраў і агню, залемантавала ад сталёвай злосьці.

— Так ня будзе! Так ня будзе!

— Тата... тата...—перабіў яго сын Юрка,—глядзі! Ён абаранкі есьць.

— Хто? Якія абаранкі?

— А вунь на дварэ!

Міхалка вышаў на двор.

На вялікім круглым камені з старых жорнаў сядзеў незнаёмы пятнаццацігадовы дзяцюк і еў абаранкі.

І сын і бацька з дзівам глядзелі.

Юрка глытаў сьліну. Вочы блішчэлі ў яго, як у галоднага ваўчаныя. Кожны раз, як дзяцюк адкусваў кавалак беллага абаранка, Юрка ўяўляў сабе, што сам есьць, што адчувае надзвычайны смак...

І майстар быў дзяцюк есьці гэтыя абаранкі! Ён іх еў па нейкаму спецыяльнаму мэтоду. Нагне галаву на

ок і пасабачаму раскусіць абаранак, расьцягне яго кілбасу. І тады толькі есьць. Еў ён усім целама: оршчыўся лоб, жмурыліся вочы, рухаліся рукі і ногі. Сожная частка цела памагала есьці.

Юрка дзівіцца пры гэтым, куды дзірка ад абаранка дзяецца. Вось толькі што яна была, а раптам— няма. Абаранак яшчэ цэлы, толькі выцягнуты ўдоўжкі, а дзіркі няма...

— Мабыць, спачатку дзірку есьць!— разважаў Юрка.

Пах абаранка разьліваўся па жылках Юркі. Хлопец ажно ў твары мяняўся. Галава кружылася. Ён ня мог адарвацца ад гэтага дзіва, заглядаў невядомаму дзяцюку ў рот. Зубы лічыў у яго. Хруст смачнага абаранка ў чужых зубох даводзіў хлопчыка да ахмяленьня...

Быў здзіўлены таксама і Міхалка, але зусім панаінакшаму:

— Гэта-ж абаранкі з мястэчка Ёльлі. Ён іх пазнае, як старых сяброў— зарумяненыя, крохкія, з вялікімі, як поўны месяц, дзіркамі. Хоць ты на частакол насоўвай! І пах знаёмы. Ня раз закусваў імі ў Малкі пасья чаркі гарэлкі. Ня раз прыносіў адтуль дахаты цэлую вяжанку гэтых абаранкаў. Колькі вясёлых крыкаў было тады ад Юркі...

Мястэчка Ёльля знаходзіцца за чатырнаццаць вёрст ад граніцы на баку белага арла...

Шмат успамінаў меў Міхалка аб гэтым мястэчку. Бадай кожны тыдзень у панядзелак ездзіў туды на кірмаш. Ён і цяпер можа напамяць пералічыць усіх

ільскіх коз. Яны яму добра ў знакі даліся—многа шкоды рабілі на возе.

«Цікава, ці польскія жаўнеры козам таксама бароды павырывалі, як старым ільскім яўрэям?»

Але доўга Міхалка над гэтым пытаньнем не задумваўся.

Падазронамі паказаліся яму і незнаёмы дзяцюк і знаёмыя абаранкі.

Міхалка падышоў бліжэй да дзяцюка.

— Скуль ты, хлопча?

Дзяцюк на яго скоса зірнуў.

— А я, дзядзька, з суседняй вёскі.

— З якой?

— Ды з Гараўца.

— А куды ідзеш?

— У Менск!

— А скуль у цябе абаранкі?

— Купіў, дзядзька, а што? Мо' хочаш пакаштаваць?

Дзяцюк занепакоены сунуў да грудзей Міхалкі абаранак.

Міхалка адпіхнуў абаранак і болей строгім голасам запытаў:

— Дзе купіў?

— Я... я... я іх ня ўкраў, а за грошы купіў...

— Дзе?

— У... у... у Менску, дзядзенька...

— Ты-ж толькі во казаў, што ідзеш у Менск?

— Я... дзядзенька... забыўся...

Міхалка сьціснуў хлопца за карак:

— Гэта-ж ільскія абаранкі!! Ты іх купіў у Малкі!
Малкі!!

Ён вытарашчыў на дзяцюка страшныя вочы.

Дзяцюк расплакаўся:

— Пусьці, дзядзенька... Мне трэба хутка падаць
ст у фальварак Маркаўшчызну...

— Ад каго?

— Ад... ад... ад начальніка нейкага...

Так трымаючы дзяцюка за каўнер, Міхалка пера-
аў яго першаму чырвонаармейцу.

У той-жа дзень арыштавалі і шляхціца з фальварку
Маркаўшчызны.

Ён быў шпегам.

V. ХЛОПЧЫК ВАНЬ

Пасьля сьляпухі-мяцеліцы гурбы абляпілі дарогі.

Белыя, бліскучыя гурбы, нібы горы пшанічнай мукі,
душылі платы, сьляпілі неба.

Дясочкі абапал дарогі былі засланы бялёным ку-
жалем. Над дрэвамі крычалі вароны. Вострымі крыль-
ямі яны рэзалі празрыстае палатно неба. Часам апусь-
цяцца імпэтна на пушыстую вяршыну, пасьпяць уніз
белую крупу і зноў уздымуцца з краканьнем у сонеч-
ны мароз. Чорныя на белым фоне зьнізу і зьверху яны
навявалі вакол нейкую строгую ўрачыстаць.

Спалі гурбы.

Калі-ні-калі—як прабудзіцца ў нетрах бела-пуховага лесу марозьлівы, калючы вецер, як працнецца на вялізных абсьнежаных стагох на мёртвым балоце, як пачне вандраваць у дзікіх скоках ад поля да поля, як пусьціцца шукаць тораных сыцяжын—гурбы сьнежныя зноў ажывалі. Яны пачыналі сыпаць ветру пыл у вочы. Ён круціўся тады асьлеплены на адным месцы, выў, скаголіў між белымі посьцілкамі, блытаўся ў іх і ня ведаў, што рабіць і дзе дзецца.

Вунь соўваецца па дарозе нейкая нутлая кропка, рухаецца жывая істота ў шэрых анучах, карабкаецца па гурбах наперад. А завая сотнямі пыляў гоніць яго ў другі бок.

Гэта ідзе хлопчык.

То бок накіруе, нібы руль, насустрач ветру, то сьпіною да яго адвернецца. А ўсё наперад ідзе. Часам твар пакажа: вочы, нібы два шустрыя зайчыкі, прамільгнуць па пуховых пярынах сьнегу. Тады вецер лоўчыцца крутнуць яго з ног да галавы, стараецца пасьці яму нявідочнай пугай у вочы, у рот.

Гарыць чырвоны твар хлопчыка. Во, здаецца, кроў брызье... Ён ня ведае, дзе дзець скачанелыя рукі. Часта хукае на іх, трэ далонь аб далонь ня спыняе пры гэтым заваёўваць зьбянтэжную даль.

Увесь запас цяпла ў яго роце. Як дзьмухне некалькі разоў на рукі, дык адразу ажываюць пальцы, цяплеюць далоні і ў грудзёх лягчэй робіцца. Рот у яго—маленькая печачка, дзе можна рукі пагрэць... Каб яшчэ ногі можна было-б пагрэць у гэтай печачцы, тады хлопчык быў-бы, як у хаце...

Хлопчык сам ня ведае куды ідзе.

... Зусім нядаўна быў дома. Але не—даўно, даўно—
ні то месяц, ні то год, ні то сто гадоў...

Думкі блытаюцца. Успаміны ажываюць яркімі,
міскучымі малюнкамі. Дзе іх пачатак, дзе канец?

Было гарачае, як прысак, лета. Сонца паліла,
нібы вогнішча. Сухавеі насіліся па аграмадных абша-
ках Паваложжа. Пякучы дробны пясок дыміў па палёх.
Юнь у яго палец—спражэцца. Пажайцела поле. Збож-
жа ссохалася на пні. Саламяныя сьцяблы акасьцянелі.
Тыл лез у вушы, хрусьцеў між зубоў і зажмурыўшыся
рэба было хадзіць.

А то сьціхнуць сухавеі, толькі пячэ-пячэ сьпякота...
Лужыны і дробныя рачулки даўно сонца высматкала.
Патрэскалася зямля, як разьбітая цэгла. Птушкі ра-
ней восені паляцелі адтуль, нібы выбіраліся з ачумле-
най мёртвай зямлі. А тутэйшыя птушкі жаласьліва
цішчалі, нечага непакоіліся, бянтэжыліся.

Хлопчыка тады болей за усё палохалі пахмурнелыя,
строгія вочы бацькі. Яны застывалі, як лёд, пад сьціс-
нутымі палумесяцамі і ня ўсьміхаліся па ранейшаму—
па бацькаўску. Па гэтых нязвычайных вачох хлопчык
здаведаўся аб вялікай небясьпецы, якая надыходзіць
сюды.

— Гэта горш усялякіх войнаў, горш пажараў,—не
сваім голасам гаварыў бацька.

Маці плакала і часта перад бажніцай на каленах
стаяла...

На іхнюю ваколіцу наступаў голад.

Што гэта за ягомацьць такі, які гэта новы белавар-
дзейскі генэрал—хлопчык ня ведаў. Так і не пабачыў
яго, голаду, да апошняга дня...

Хоць усе ў іхнім сяле гаварылі:

— Голад ідзе! Вось ён!

Як хлопчык ні прыслуховаўся, але і крокаў гэтага
незнаёмага дзядзькі не пачуў. Адно толькі хлопчык за-
ўважыў: такія вочы, як у яго бацькі,—і ў іхняга коніка
буланага, у кароўкі рабой і нават у яго найлепшага
сябра—у сабаккі Ваўчка...

Крэўныя яны ўсе. Адна маці іх радзіла. Ва ўсіх
вочы сумныя з гарачым блескам, падобным да блеску
сонца пад сухавеем...

Ваўчок часта лізаў рукі і твар хлопчыка і выў-
выў, як ніколі раней. Валасы дуба падымаліся пад
шапкай у хлопчыка. А ў яго шчуплых грудзёх нешта
ныла, смактала.

Коніка і кароўку зьелі.

Хлопчык памятае, што пры ядзе між сабою ні сло-
ва не гаварылі. Вось як-бы анямелі... Толькі дзвьякалі
і цямкалі губамі і цялымі кавалкамі глыталі. Таксама
бацькі не глядзелі пры ядзе адзін на аднаго. Вось як-
бы нечага саромеліся.

Пасьля гэтага піру маці капала на яду нейкае ка-
рэньне, таўкла, малала ў жорнах, парыла, варыла—
уся сям'я глытала.

Хлопчык даўным-даўно забыўся, што ёсьць дзесьці
на сьвеце хлеб і бульба.

Можа ніколі і ня было гэтага добра? Можа аб гэ-
тым толькі ў байках баялі?

Штодня ў іхняй вёсцы паміралі, некалькі чалавек.
Выкапалі на могілках вялізную яму.

Мабыць, дзядзі баяліся ў адзіночку спаць у сухотнай зямлі.

Суседзі хадзілі панурыва, як цені. Па нябожчыках бадай ня плакалі, не галасілі. У вачох жывых з'яў галодны воўчы блёск.

Наслухаўся хлопчык розных страшных гутарак: нябожчыкаў ядуць, жывых рэжуць, малых дзяцей ловаць.

Ня стала Ваўчка. Ня чуваць выцьця сабакі.

Пуста зрабілася на сэрцы хлопчыка бяз Ваўчка. Той бывала цёрся каля ног і пішчэў, як мыш. Тады хлопчык пра свой уласны голад забываў: жаласьлівасьць да сабакі запаўняла ўсе яго пачуцьці.

Ваўчок быў яго гадунцом.

Вясной іхні сусед Мітры панёс у кошыку на поле, дзе гліну капалі, некалькі шчанят тапіць. Ледзь выпрасіў у дзядзі адно шчанятка, чорненькае, бліскучае з белымі акулерамі-кружкамі вакол вачэй. Краў маляко з матчыных гладышоў і выгадаваў сабачку—назваў Ваўчком. Колькі лупцоўкі меў за гэта ад бацькі—усё выцерпеў.

А цяпер—прапаў Ваўчок...

Хлопчык па суседах шукаў. Плакаў у першы раз за ўвесь час страшнага голаду.

— Дзе Ваўчок?

— Ды ты-ж яго, сыноч Вань, учора еў...—казала маці глухім голасам,—што-ж было рабіць? Дзіце маё горкае...

— Ваўчок! Ваўчок!—загаласіў Вань. Качаўся па зямлі і енчыў.

— Дзе-ж гэты голад? Я зубы яму выкалachu!

Сашчэміў Вань худзенькія кулачкі, на якіх сухімі сучкамі тырчэлі косткі, выставіў іх наперад, як нешта вельмі страшнае, і пабег шукаць, дзе дзядзя голад. Хацеў папомсьціцца за Ваўчка...

Аднаго разу бацька нейк дзіўна зірнуў на Ваню. Кінуў да яго сухім пажоўклым пальцам, бліснуў вачыма і добрым, салодкім голасам сказаў:

— Ва-а-ань...

У бацькі твар зрабіўся дробным, высах і пажаўцеў. Пальцы тонкія і вострыя—адны косьці. Толькі шышачкі мазалёў яшчэ тырчэлі на костках. Ня зыходзілі.

Ад такой зьмены ў бацькі хлопчыку вельмі сьмешна стала. Вань хіхікнуў.

У адказ засьмяяўся бацька. Сьмяяўся доўга—усё галасьней і галасьней. Ня мог спыніць свой рогат. Ён трымаўся за бакі. Потныя валасы прыліплі да лобу. Вышчарыў на сына вострыя жоўтыя зубы і рагатаў-рагатаў...

Хлопчыка ахапіў такі страх, ажно ня ведаў, дзе дзецца.

Бягом пусьціўся Вань праз вёску, выскачыў на чыстае поле і нічога ня бачыў перад сабою. Яму здавалася, што за яго плячыма нехта рагоча, рагоча, рагоча... У вушох зьвінела «бум-бум», нібы пажарны звон.

Яшчэ шпарчэй пабег. Хтосьці на крыльях яго нёс. Ён быў лёганыкі, здавалася яму, што вецер яго нясе, як сухі ліст.

Якім чынам апынуўся на возе незнаёмых дзядзяў—
ня памятае.

Дзядзі накармілі яго гарачай заціркай з меднага ка-
цялка.

Пасья ён папаў на цягнік. Паехаў.

Тарарахтаў цягнік па незнаёмым белым стэпу; насіў-
ся, як шалёны, па роўных бліскучых рэйках усё далей
і далей і далей...

А рэйкам канца ня было. Яны прарэзвалі рэчкі,
лясы, даліны, узгоркі і былі выцягнутыя па напорыс-
тых грудзёх зямлі, як срыбныя тысячавёрсныя палазы.

І дзівіўся Вань на дым, які побач з цягніком віўся
над рэйкамі. Гэты дым, пранізаны іскрамі, стаяў воб-
лакам з боку вагонаў над абшарам, дрыжэў, перакід-
ваўся, і канца яму ня было. Удзень Вань у гэтым
воблаку з дыму шмат чаго бачыў. То цэлая вёска іх-
няя ў ім зыбалася, то родная хата кульгалася на бакі,
то хмызьнякі ківалі да яго з дыму, і невядомыя страш-
ныя зьвяры грызьліся там між сабою.

А паравоз тухкаўся, торгоў вагоны, іржаў жарабцом,
выў, рагатаў, ажно не па сабе Ваню рабілася. А вагоны
выцягваліся ў доўгае сяло, хата на хату лезла. Сяло
імчалася суровае, звар'яцелае...

Пад аднамерны роқат жалезных калёс Вань мармы-
таў жаласьлівыя песьні сваёй ваколіцы. Засыпаў. Пра-
буджаўся з крыкам. Яму сьніўся тады голад, Ваўчок,
буланы конік і кароўка-рабулька.

Усе яны выстаўлялі на яго бліскуючыя, галодныя
вочы.

Вань ехаў доўгі час. Калі-ні-калі нават хлеба каштаваў. Урэшце папаў у нейкі горад. Жыў у бараку. Вакол яго на нарах ляжалі людзі. Яны паміралі, як мухі ўвосень.

Вань зноў уцёк. Хадзіў па незнаемых вёсках. Мужыкі ня былі такія хмурыя, як у яго родным сяле. Кармілі гарачай стравай, бульбаю. Хлеб на дарогу давалі. Чужыя цёці гладзілі яго па галоўцы і гаварылі:

— А міленькі, а няшчасьненькі хлопчык.

Жаласьлівасьць чужых цётак Ваню была не да смаку. Гэта будзіла ў яго сэрцы ўспаміны аб родных. Яму плакаць хацелася. Ледзь стрымліваўся.

Вань хадзіў ад вёскі да вёскі.

Усе дзівіліся на хлопца, які трохі паінакшаму гаворыць. За гэта яшчэ болей шкадавалі:

— Чужэнькі... Гаротненькі...

Мяцеліцы ня былі яму ўжо так страшны.

Вань не галадаў.

* * *

Вань пабачыў над сьнягамі ў небе трубу. Нацянькі туды пабрыў.

Гэта быў маёнтак Глухі Бор—цяперашняя Комуна, дзе працавала шмат сялян.

Даўно ўжо ў Комуне Міхалка кавалём працуе.

Вань здалёку пачуў звон малатка ў кузьні. Пайшоў туды грэцца.

Рукі яго былі чырвоныя, як накалёнае жалеза. Вань іх трымаў над гарачымі вуглямі, круціў туды і сюды, нібы сьпякчы, як бульбіну, хацеў.

— Як цябе завуць?—запытаўся ў яго Міхалка.

— Вань.

— Вань? Ты, мабыць, ня тутэйшы?

— Не здешні...

Міхалка аглядаў яго з ног да галавы.

— Што ты тут робіш?

— От голода вбег...

— Ага...—зразумеў Міхалка і глыбока зірнуў хлопчыку ў сінія вочы.

— Дык ведаеш, Вань, кепска шляцца так па вёсках, як жабрак.

Міхалка зрабіў строгі твар.

Ваню прыемна стала ад строгага згляду Міхалкі. Людзкая жаласьлівасьць апрыкрыла.

— Ты, Вань, астанешся тут у мяне. Да вясны будзеш вучыцца ў школе, а з вясны пастухом цябе зробім у Комуне. А пасля зноў вучыцца аддадзім. Як навучымся—увесь сьвет заваюем! Дык па руках?

Міхалка падставіў Ваню правую аграмадную руку. Вань памужчынску ляснуў па ёй маленькай рукою, адагрэтай у кузьні.

Абодвы засьмяліся.

— Харашо?—запытаўся Міхалка ў Вані, гледзячы на хлопчыка зверху ўніз, стараючыся ўгадзіць яму расійскім словам.

— Добрэ!—адказаў Вань, зірнуўшы на аграмаднага дзядзю знізу ўверх, маючы на ўвазе зрабіць прыемнасьць беларускім словам.

Абодва былі здаволены.

Міхалка павёў хлопчыка ў хату.

VI У ЗІМОВЫ ВЕЧАР

Вечар цягнецца доўга-доўга.

Ня вечар—год.

Праз вокны глядзіць белавокая зіма. На вялікіх шыбінах панскіх палацаў яна тчэ ільдзяныя васількі. На вэлюме срыбнай павуцінай вышывае каласкі з бэлымі лебядзінымі шыйкамі. Месяц запальвае гэтыя малюнкi маленькімі кроплямі іскраў. Кожная месячная кропля разьбіваецца на многа колераў—блішчыць, зіхаціць...

Ня лёгка было наладзіць комуну ў панскім маёнтку. Супярэчылі заможнікі блізкай вёскі. Хацелі падзяліць між сабою зямлю. Некалькі разоў гумно гарэла ў комуне. Коняй і кароў комунараў заможнікі труцілі. Уночы дратавалі комунарскае поле, сенажаць. Не супакоіліся заможнікі, аж пакуль у вастрог не пасадзілі галоўных галаварэзаў.

У адным з вялікіх пакояў панскіх палацаў—клуб. Тут граматныя сябры Комуны чытаюць газэты і кніжкі, а рэшта—вучыцца грамаце.

Міхалка адзін з тых, што вучацца грамаце. З друкаванага ён ужо чытае. Чытае па складох плякаты на сьцяне, загалоўкі ў газэтах. Бегла чытае пакуль што толькі дзьве фразы.

«Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!»

«Ленін—правадыр сусьветных працоўных мас».

Тут літары ня скачуць перад яго вачыма, як спало-

анае стада авечак. Яны не пярэсьцяць, як маланкі,
моцна прыбіты, нібы падковы да капытоў вухналямі.

А болей за ўсё Міхалка любіць слухаць, як хто ін-
шы чытае. Ён тады ўсё разумее. Часам разумее нават
лепш за таго, хто чытае.

Кніжку Леніна аб сялянстве ён бадай напамняць
ведае. Часам Міхалка дзівіцца, што Ленін думае якраз,
як ён... Вось як-бы Ленін, перад тым, як пісаць, з ім,
Міхалкай, гутарыў...

Дзівіцца Міхалка:

Скуль Ленін ведае мае думкі? Ні разу ня бачыліся
з ім...

Ён глядзіць на партрэт Леніна, што на сцяне на-
супроць вісіць. Угледваецца Леніну ў вочы. Як жывы...
Хоць завядзі з ім бяседу...

Але няма часу—трэба вучыцца пісаць.

Справа ня лёгкая. Закарузля, крывыя пальцы, па-
паленыя ў кузьні, лягчэй малатком па жалезе б'юць,
чымся пяром па паперы мажуць.

Цяжка перамагчы гэту мудрасьць.

Літараў столькі, што іх і ня злічыш. А кожная лі-
тара пасвойму закручана, паінакшаму заверчана, мае
свой выгляд і характар. Якраз жывыя істоты. А з
першага погляду здаецца, што ўсё яны падобны адна
да аднай, як кітайцы, як падковы, альбо як мазалі на
пальцах. Толькі ў кожнага кітайца свой асаблівы
твар. У кожнага каваля падкова мае свой выгляд і
зусім не такая, як у другога. У кожнага працаўніка ма-
залі на руках інакшыя: у каваля не такія, як у земля-

роба не такія, як у шаўца; у шаўца не такія, як у столяра.

Па мазалёх на руках Міхалка пазнае чалавека. Досыць яму толькі раз зірнуць. Тут вока ў яго вострае.

Ня тое з літарамі на паперы... Літары сплываюцца, зьліваюцца ў адно. Хіба вельмі вучоны чалавек можа іх разблытаць, нібы цярплівая гаспадыня скудлачаны маток нітак.

Адно, што Міхалка ўжо навучыўся,—гэта напісаць сваё імя і прозьвішча. Тут ён увабраў у памяць не паасобныя літары, а словы цалкам. На гэта ён шмат часу штукаваўся. І то пры пэўных умовах. Ён убіў сабе ў мазгі раз на заўсягды думку, што ня піша пяром на паперы, а круціць пальцамі мяккі дрот, круціць яго так, што выходзіць Міхалка Саўчук.

Міхалка стараецца з усіх сіл.

Ленін казаў, што кожная кухарка павінна ўмець кіраваць дзяржавай. Калі так, дык каваль павінен умець кіраваць ня толькі адной дзяржавай, але ўсім сьветам. Увесь сьвет зробіцца бальшавіцкім!

За пару гадзін у клюбе Міхалка больш змарыўся, чым за цэлы дзень у кузьні...

Ён ідзе дахаты.

На вялікім дзядзінцы Комуны сьнег насыпан дробненькі, нібы тоўчаная сіняватая соль. Пад нагамі скрыпіць. Хоць галава стомлена, але лёгка на сэрцы. Міхалка дыхае сьвежым марозьлівым паветрам.

Розныя думкі бруяцца ў галаве, вылазяць з усіх куткоў істоты.

Настаўнік чытаў учора газеты, і чытанае ня выходзіць у Міхалкі з галавы.

Газеты зьяўляюцца для Міхалкі вышэйшай школай—універсытэтам. Яны злучаюць яго нябачнымі ніткамі з усім сьветам. Ён ведае з іх, як ідзе праца на Волхаўбудзе, на вугольных Донскіх капальнях, як адбываецца забастоўка на розных фабрыках у Нямеччыне, як у капіталістычных краінах бунтуюцца працоўныя, ваююць за свой дабрабыт.

Кожную навіну, кожную падзею Міхалка прымае блізка к сэрцу, хаця краіны, дзе ўсё гэта адбываецца, у яго ўяўленьні прымаюць сваявідную афарбоўку, пра-ламляюцца пасвойму ў яго ўласнай географіі.

Міхалка ператасоўвае ў думках розныя краіны, нібы калоды карт. Заўсёды ён дзеліць людзей гэтых краін на дзьве часткі—на працоўных і дармаедаў.

Болей за ўсё яго захапляе паўстанчы рух у Заходняй Беларусі. Там і знаёмыя мясцовасьці і знаёмыя людзі. Дрыжаць паны. Над маёнткамі разгульваюць чырвоныя пеўні. Міхалка сьціскае кулакі ад гневу. Яго крэўныя закатаваны насмерць жандарамі. Сотні працоўнага люду гібеюць у Віленскай, Беластоцкай і іншых турмах. Спалах наводзіць атаман Муха на польскіх паноў. Яго і злавіць нельга. Ён зьвіў сабе гнёзды ў Белавескіх, Налібоцкіх, Палескіх і іншых пушчах і лясох. А паны баяцца лясоў. Ня ідуць на Муху ў лес. Тады адважны атаман да іх у маёнткі прыходзіць. Застрэліць на дарозе некалькі жандараў, нападзе на пастарунак паліцыі і, пераадзеты ксяндзом, у маёнтку

з паненкамі гуляе... У другім месцы яго атрад забірае коняй і—ізноў у лес.

Багата лясоў на Беларусі. Багата і малайцоў-удальцоў...

У гэтых думках Міхалка не заўважыў, што ледзь ня стукнуўся лобам у лоб з высокім старым папом.

— Добры вечар!

— Добры вечар!

А сьцежка цёмнай зрабілася ад доўгага папоўскага ценю. З-пад капялюха «бацюшкі» рассыпаны па плячох рэдкія пасмы жоўта-сівых валасоў. Чорная фігура папа псуе настрой Міхалкі.

— Калі сустрэнеш папа на дарозе—не к дабру,—кажуць людзі.

Міхалка плюе, што нібы верыць у гэты дурны забабон.

— Але, бадай, гэта не забабон, а праўда. Поп заўсёды ідзе туды, дзе можа што-небудзь сьцягнуць. Бярэ за хрэсьбіны, бярэ за шлюб, бярэ і за хаўтуры. Усё дай і дай.

Міхалка ўспомніў, што ў суседа Арцёма старая маці пры сьмерці.

— Пэўна, поп туды павалокся—па «грэшную душу» і мерку жыта...

Міхалка плюнуў у сьнег.

— Цьфу! Каб ты запрапасьціўся, каб ты!

На твары Міхалкі залунала хітрыка і таемнасьць.

— Сеньня гэтаму канец...—працадзіў ён праз вусы.

Міхалка ўвайшоў у хату, крадучыся і аглядаючыся з апаскай па бакох.

Ад зьяньня месяца ў хаце было відна ва ўсіх за-
кутках.

Усе спалі.

Міхалка зірнуў на кут, дзе адлівала волатам бліску-
чая бляха бажніцы. Адтуль паглядалі на яго «маці
боская», «младзенец» і сівенькі Мікола.

Колькі разоў Міхалка тлумачыў жонцы, што гэтыя
«багі»—папера, дрэва і бляха, што сорамна яму перад
таварышамі, якія коляць вочы гэтымі багамі. Ён хоча
зьяць багоў са сьцяны.

Але набожная жонка лемантуе.

Колькі разоў ён бабе гаварыў, што «лірыгія»—хмель
для народу, што вера—п'янства, ад якога толькі дур-
ман у галаве,—ніяк ня мог з'агітаваць сваю «дурную
бабу», як ён называе яе.

— А з мяне суседкі сьмяяцца будуць, а тое ды сёе
скажуць,—сыпала словамі, нібы гарохам, жонка.

Усё красамоўства Міхалкі аб тым, што папы абман-
ваюць народ, што апошні фунт збожжа забіраюць,
што абразы—папоўскія цацкі, нічога не памагае.

Упартая жонка.

І вось на гэты раз Міхалка задумаў наладзіць рэво-
люцыю ў хаце—зьяць абразы.

Строгія вочы «святэга» Міколы пільна ўглядаліся
ў ня менш строгія вочы Міхалкі. «Божая маці» з «мла-
дзэнцам» болей рахмана глядзелі.

Міхалка ўспомніў сваіх бацькоў і дзядоў. Гэтыя
абразы яму ад дзеда ў спадчыну засталіся...

«Ня мала дзед і бацька «бацюшку» за абдзірства
лаялі».

«Далоў гэту панскую выдумку!»

«Прэч бляшаныя цацкі!»

«Непатрэбны мне ідалы!»

Такія думкі прамільгнулі ў яго мазгох трыма кароткімі лёзунгамі, якія павялічылі яго рашучасьць, паднялі гнеў.

Міхалка асьцярожна, каб жонка не прачнулася, здымаў абразы са сьцяны.

Тутэйшая комсамолія вельмі жыва адклікалася на ўсе здарэньні, якія адбываліся ў ваколіцы. Выпадак з абразамі ў Міхалкавай хаце, дзе гаспадыня вельмі набожная, быў у іх вялікай падзеяй. Комсамольцы даўно ведалі аб змаганьні, якое вядзе Міхалка з жонкай.

Ня раз ён ім гаварыў, што лягчэй увесь сьвет заважваць, чымся сваю ўпартую бабу. Не дае вынесьці царквы з хаты ды годзе! А мне хочацца сваю царкаўку на клюб перарабіць—у пустой бажніцы могуць ляжаць кніжкі і газэты, бо я ўжо сам чытаю!

Комсамольцы былі вялікімі майстрамі прыдумваць частушкі і сьпяваць іх пад гармонік на ўсю вуліцу. На рэволюцыю ў хаце Міхалкі яны таксама прыдумалі песьню:

У Міхалкі чуб-чупрына
Раскудлацілася.
Яго жонка пад адрынай
Бажаняцілася

Поўна-поўненька ягнят
Невялічачкіх.
Ой, у хаце бажанят!
Ой, каплічачка!

Зазлаваўся гаспадар
Ды на цапачкі.
Выкінуў ён бажанят
З роднай хатачкі.

Сядзіць дзеўка на паркане,
Паркан ломіцца,
А Міхалка малайчына
Комсамоліцца.

VII. ЯНЫ І МЫ

Яны—і мы.

Гэтымі словамі Міхалка падзяліў людзей сваёй ваколіцы на два лягеры—на ворагаў і прыяцеляў савецкай улады.

Яны—багатыя, мы—бедныя.

Яны—кулакі, мы—беднякі.

Кожнае новае з'явішча ў вакольным жыцці ён прымаў блізка к сэрцу. Кожную самую дробную праявіну афармляў пасвойму ў думках і адчуваннях.

Заўсёды пры выбарах у сельсавет сяляне інстынктыўна дзяліліся на два лягеры. Сымпатыя і крэўнасьць у гэтым падзеле выяўляліся адразу бяз доўгіх разважаньняў. У гэтых выпадках здаралася так, што два родныя браты, сыны адных бацькоў, ішлі адзін супроць другога. Адзінства складалася не па сваяцтву крыві, а па сваяцтву кішэняў: багатых цягнула да багатых, бедных—да бедных.

— Няхай сабе гультай галадранцы між сабою ладзяць, а мы не на іх будзем гараваць і працаваць,—га-

варылі кулакі.—Мы не вінаваты ў тым, што яны запусьцілі свае гаспадаркі, што ня ўмеюць жыць. Мы ім сваіх дзесяцін не аддадзім!

І вось кулакі, тыя, што «ўмеюць жыць», мелі сваю тактыку пры выбарах у сельсавет. Першым чынам кулакі стараліся перад выбарамі задобрываць і паіць самагонам беднякоў, «каб не перашкаджалі». Апрача таго, прыдумвалі шмат іншых штук.

Кулакі прыходзілі на выбары апранутыя ў лахманы, у парваныя сьвіткі. Бедныя, наадварот, апраналіся ва ўсё лепшае, што ў іх ёсьць,—хоць белую зрэбную кашулю надзене, хоць новыя лапці абуе.

Бедныя ідуць, як на сьвята, на сямейную ўрачытасьць.

Багатыя ідуць, як на неабходны маскарад.

Багатыя да хрыпоты крычаць аб тым, што яны за савецкую ўладу.

Бедныя аб гэтым мала гавораць, бо гэта і так відаць з кожнага іхняга самага спакойнага слова.

З кожнымі новымі выбарамі супрацілеглыя лягеры рыхтуюцца мацней, маючы практыку мінулага году, болей шчыльна гуртуюць свае сілы. Кожны выстаўляе свой сьпісак. Чый сьпісак бярэ верх—на карысьць таго сельсавет працуе.

Міхалка на выбарах кожны раз да хрыпоты ваюе.

Сёлета, як Міхалка ні стараўся, а сельсавет быў выбраны «іхні»—кулацкі.

Часта нават поп заходзіць у сельсавет, як свой чалавек. Бядняк за дзэвярмі застаецца.

Старшыня сельсавету хабары бярэ. Некаторыя пачалі чуць не адкрыта самагон курыць. Падаткі запісваюцца няправільна. У багатых на сельсавецкіх паперах зьнікае па некалькі дзесяцін зямлі. У бедных, наадварот, на паперы зямля прырастае.

Парадкі ідуць, як у старой царскай воласьці.

Міхалка бачыць гэта дзень-у-дзень. Так праходзіць некалькі тыдняў.

— Аб гэтым нельга маўчаць,—кажа Міхалка,—гарадзкі пролетарыят павінен ведаць. Трэба напісаць у «Беларускую Вёску».—Гэта наша гзэта!

Два тыдні Міхалка рыхтуецца—праца нялёгкая. Выбірае спэцыяльны дзень—дзень адпачынку.

— Юрка!—кліча Міхалка сына,—Юрачка! Хадзі, сыночак, сюды!

Голас у Міхалкі строга-ласкавы. Грозныя вочы з усмешкай на хлапца паглядаюць.

— Сягоньня няхай Вань адзін гуляе. Ты мне патрэбен у хаце!

Юрка трохі незадаволены.

Сягоньня ў яго рашучая бітва. Павінен быць вырашаны лёс дзвюх армій—чырвонай і белагвардзейскай. Юрка—камандзір чырвонай арміі, Вань—белагвардзейскай.

Доўга яны спрачаліся між сабою: хто якой арміяй павінен кіраваць. Ніхто не хацеў быць камандзірам белагвардзейцаў. Юрка ледзь Ваню ўпрасіў на гэту «брыдкую справу». «Гэта-ж не сапраўды, а толькі якбыццам»,—гаварыў Юрка.

Белагвардзейскай арміяй былі дзеці кулакоў, якія згадзіліся самі на гэта. Толькі камандзір быў у іх ня свой—няшчыры. Ужо тры тыдні на выгане адбываліся бойкі між гэтымі двума арміямі—кожны дзень пасья школьных заняткаў. Сягонья павінна была кончыцца грамадзянская вайна. Але нічога ня зробіш! «Рашучы бой» адлажылі на заўтра.

А роля Вані ў гэтым «рашучым баі», у «як быццам» была вельмі цяжкая: ён у душы хацеў астацца пераможцам, героем. Але, як камандзір белагвардзейцаў, павінен быў прайграць вайну. Так вымагала справа. Ён быў ахвярай дзеля гэтай справы.

Юрку зацікавіла бацькава справа. Хаця яшчэ ня ведае, у чым рэч.

— Дастань, сыноч, паперу, ручку і атрамант,—скамандаваў Міхалка такім тонам, нібы загадаў прынесці стрэльбы і патроны.

— Мы з табою нешта напішам!—адкрыў ён сыну сакрэт.—Хоць адзін настаўнік вучыць нас, але спрыты ў нас розныя!

Міхалка наморшчыў лоб і давай тлумачыць сыну, у чым у іх «розныя спрыты»:

— Ты, сыноч, хутчэй за мяне чытаеш і пішаш. За тое я больш за цябе разумею. Спрытнейшы, значыцца, на розум.

Па выглядзе Юркі відаць было, што ён не ва ўсім згодзен з бацькавай характарыстыкай. Ён ціха сьвіснуў і гарэзьлівым вокам зірнуў на бацьку.

Міхалка гэта не заўважыў і казаў дзелавым тонам.

— Дай зложым гэтыя спрыты ў адно! Наладзім свой саюз рэспублікі!

Пры гэтых словах Міхалка хітра ўсьміхнуўся.

Юрцы, які некалькі тыдняў ужо знаходзіцца «на фронце», дзе акапамі зьяўляюцца канавы на выгане, такія дыплёматычныя словы бацькі вельмі спадабаліся. Гэты «саюз рэспублік» зьявіўся як-бы прыемным працягам яго дзіцячай гульні.

Ён уважліва слухаў бацьку і жмурыў вочы супроць сонца, якое праз акно біла ў твар.

З двара данасіўся ў хату гоман вераб'ёў. Яны гучна, бадзёра чылікалі. То густою купкаю ўсядуцца на абмерзлай рабіне і здаюцца нейкімі дзівацкімі жывымі пладамі, то веерам спусьцяцца на руды сьнег. Дзяўбуць адзін аднаго, скубуць пер'е і крычаць гвалту на ўвесь двор.

На гэты раз Юрка не заварочвае ўвагі на вераб'інае вясельле. Ён думае аб цікавым «саюзе рэспублік» між ім і бацькам.

«Саюз рэспублік» хутка пачаў дзейнічаць: Юрка піша пад дыктоўку Міхалкі.

— Пішы, сыноч, пішы... «Яны і мы». Напісаў? Добра! Так будзе называцца карыспадэнцыя.

І Міхалку і Юрку было прыемна ад гэтага слова. «Карыспадэнцыя» было ўжо сур'ёзнай дзяржаўнай політыкай...

— І ў нас ёсьць кулакі і беднякі. Напісаў? «Беднякі». Добра! Кулакі сядзяць у сельсавеце. «У сельса-ве-це». Кончыў? Вось так. Пішы: у нас кулацкая ўлада.

Міхалка закасаў рукавы. Праца была нялёгкая. Ён моршчыў лоб і дыктаваў сыну ўсю хроніку іхняга сельсавету: і пра самагон, і пра няправільныя падаткі, і пра іншыя кепскія ўчынкі.

Пісалі доўга. Абодва спацелі.

«Жалезнай комуністычнай мятлой такіх вычысьціць трэба з нашага сельсавету!»—кончыў Міхалка дыктаваць, а Юрка пісаць. Прачыталі два разы, пасля чаго Міхалка падпісаўся сам:

Селькор Міхалка Саўчук.

Корэспондэнцыя была паслана ў Менск, у газету «Беларуская Вёска».

Як толькі прыходзіў сьвежы нумар газеты, Міхалка з нецярплівасьцю шукаў на яе слупкох сваю корэспондэнцыю. Нарэшце знайшоў! Пабачыў надрукаваныя чорным на белым словы: Селькор Міхалка Саўчук.

У Міхалкі сэрца затрапятала ад радасьці... Ён меў такое здавальненьне, як тады, калі ў кузьні выклепаў першы цьвік. Ды яшчэ большую радасьць, бо яго будуць ведаць цяпер ва ўсім Саюзе, хто толькі гэту газету чытае. Ды яшчэ большую радасьць, бо ўсе будуць знаць, што ў іх паганы сельсавет. У горадзе зацікавяцца. Зьнімуць з працы ворагаў савецкай улады.

Пасля першых хваляваньняў Міхалка пачаў чытаць сваю друкаваную корэспондэнцыю. Яна была зьмешчана пад іншым загалоўкам: «Зьвярнеце ўвагу на Глухабораўскі сельсавет!» і была шмат скарочана. Неяк і чыталася цяпер лягчэй, чымся раней у рукапісу.

— Праз машыну прапусьцілі—вось чаму такая гладкая вышла!—тлумачыў Міхалка сябром і давай чытаць у пяты раз.

Уся ваколіца аб гэтым загаварыла. У Комуне на Міхалку глядзелі, як на героя, з большай зацікаўленасьцю, чымся тады, калі ён пры польскай окупацыі жывога польскага жаўнера прыцягнуў да чырвонаармейцаў.

— Такую штуку шмат хто патрапіць. Вось папрабуй у газэце пісаніну друкаваць! На гэта патрэбны здаравенныя мазгі... Шут яго няхай бярэ—гэтага Міхалку!

Да Міхалкі пачалі прыходзіць людзі, пакрыўджаныя ў сельсавеце. Яны гаварылі свае скаргі. Міхалка накіроўваў іх у раён. Па вечарох дыктаваў сыну пісулькі для гэтых людзей.

У Міхалкавай кузьні заўсёды было бітком набіта кароду. Як-бы другі—бядняцкі сельсавет зрабіўся тут...

Аднаго разу па Міхалку прышоў з сельсавету міціцыянэр.

Хоць ня раілі суседзі ісьці яму цяпер туды—у куцацкае гняздо, але Міхалка пайшоў. Цікава было пачачыць, як там людзі адчуваюць сябе пасля яго коэспондэнцыі...

Старшыня сельсавету адразу на яго наваліўся з рыкамі і лаянкамі:

— Ты што, Саўчук, за контррэвалюцыю развозіш? Га? Што гэта ты напісаў у газэту?

— Напісаў, бо трэба было!—цввёрда адказаў Міхалка, з усьмешкай паглядаючы на шырокія галіфэ старшыні.

— Гэта ўсё хлусьня, што ты напісаў! Будзеш сядзець у турме за клевету!

— Яшчэ пабачым, хто ў турме будзе сядзець,— спакойна сказаў Міхалка, але вочы яго сыпалі іскры.— У Мірона пятнаццаць дзесяцін зямлі, а ты запісаў восем. Сенакос пад барком за гарэлку каму ты аддаў?—Цыпруку, хоць ён і так сена прадае з ранейшых сенажацьяй! Язэп самагон курыць на ўсю ваколіцу, ты яго пакрываеш, бо твой кум! А чаму да гэтага часу канакрадаў ня цапнулі? Бо ты...

— Маўчаць!—крыкнуў старшыня не сваім голасам.—Не ў сваё карыта ня лезь!

— Гэта якраз маё карыта!—грымнуў і Міхалка, стукнуў кулаком аб стол, ажно атрамантніца падскочыла і забрызгала атрамантам паперы.

— Гэй, міліцыя!—зароў старшыня, і жылы на яго лобе надуліся. — Узяць яго — контррэвалюцыю разводзіць!

Два міліцыянэры, пры дапамозе старшыні сельсавету і яго сакратара, папхнулі Міхалку ў цёмны пакой...

Міхалка быў да таго ашаломлены ўсім гэтым, што не бараніўся, калі на яго наваліліся і зьбілі да поўсьмерці. Яму пагражалі рэвольвэрамі і называлі контррэвалюцыянэрам...

Назаўтрае, як у Комуне даведаліся, што Міхалка арыштаваны, што яшчэ не вярнуўся з сельсавету, дык цэлай грамадою прышлі яго вызваляць.

Праз некалькі дзён старшыня сельсавету быў арыштаваны і вывезены ў акругу.

Газэта «Беларуская Вёска» толькі што пасьпела выдрукаваць яшчэ адну корэспондэнцыю пад назваю «Зьдзекі кулакоў над селькорам», дзе падробна была апісана ўся гісторыя аб тым, як Міхалку білі ў сельсавеце,—але надышлі сумныя, жалобныя дні. Нават сам Міхалка не зацікавіўся прачытаць, што аб ім комсамольцы ў газэту напісалі...

У той час стаялі вялікія маразы.

Вестка аб сьмерці Леніна абляцела ўвесь Саюз, дайшла і да Комуны ў былым Глухім Бары.

Клюб быў перапоўнены.

Вялікі партрэт Леніна на сьцяне быў у чорнай рамцы.

Чорныя радкі газэт мітусяцца ў вачох Міхалкі.

Там усё пра Леніна.

Настаўнік доўга гаворыць аб жыцьці і працы Леніна.

Нібы цьвякамі ўбіваюцца ў памяць Міхалкі малюнкi з жыцьця Леніна.

Яго жыцьцё—гісторыя рэвалюцыі.

Абразы змаганьня за волю прыгнечаных праходзяць кіно-стужкай перад Міхалкай.

Кожны з гэтых абразоў зьвязан з Леніным...

Міхалка іх ніколі не забудзе...

Гісторыя рэвалюцыі сваявідна ператвараецца ў адчуваньнях і ўяўленьні Міхалкі, адбіваецца ў яго сэрцы, як у каляровым шкле.

Настаўнік быў майстрам апавядаць. У Міхалкі падзеі дзеляцца не хронолёгічна, а паводле яркасьці і романтикі змаганьня.

Жандары—тоўстыя, адкормленыя, з быдлячымі вачыма; шпегі—хітрыя, спрытныя: часам яны нават зьяўляюцца кіраўнікамі рэволюцыйных гурткоў, проваюць на замах, на тэрор; сядзяць у турмах, як рэволюцыянэры, каб і там шпегавець; як цені, ходзяць па вуліцах, па закавулках за ахвярамі; праца ў падпольлі; шыбеніцы з сотнямі, тысячамі павешаных рэволюцыянэраў. Напады на цара, на царскіх саноўнікаў. Барыкады на вуліцах узбураных гарадоў. Страляніна. Трупы забітых на вуліцах. Горад увесь у агні і крыві.

А ўсё гэта чынілася дзеля таго, каб маёнтак Глухі Бор зрабіўся-б Комунай...

У настаўніка вочы гараць. Твар белы, як папера, ад хваляваньня. Дрож пранікае мускулы худога твару. Хвалюючы голас пранізвае сэрцы слухачоў. Кожнаму здаецца, што прамоўца выключна на яго глядзіць, толькі да яго гаворыць.

...Ленін у Сібіру. Вялікі змагальнік за волю брыдзе па страшэнных сьнягох. Мароз гуляе па прасторах тайгі. Ленін не паддаецца: піша кнігі для народу.Ленін за граніцай.

Адтуль прыходзяць лісткі на папяроснай паперы. Дробныя, як мак, друкаваныя літары. Надта страшныя для царскай паліцыі гэтыя лісткі.

Баяцца лісткоў «сіцылістаў», як дынаміту, бомбаў. У каго знаходзяць лісткі—катуюць насмерць.

Закованя ў кайданах «сіцылісты» ў каменных мяшкох усё жыцьцё пакутуюць. Усё за гэтыя лісткі.

... З лісткоў народ пазнае праўду. Нібы порах на агонь, падаюць словы з лісткоў у думкі мільёнаў працоўных. Пажар паўстаньня бухае па ўсіх кутках ранейшай царскай вялізнай імперыі, якая займае шостую частку сьвету.

Надзвычайную сілу надаюць гаротнаму люду гэтыя вузенькія, тоненькія лісткі з густымі чорнымі літарамі.

Люд скідае страх, нібы агідныя анучы, сьмяецца з сьмерці, з мучэньняў. Ідзе тысячамі, мільёнамі наперад, каб вырываць волю з воўчых клыкоў багатых; кідаецца ў полымя бунтаў, каб скінуць з сваіх плеч векавую няволю; ідзе ў турмы, каб адваяваць свой чалавечы гонар.

Усё гэта робіцца дзеля таго, каб Міхалка быў у Комуне сябром, роўным з усімі...

У настаўніка, паводле ходу апавяданьня, мяняецца твар, постаць і голас. Нібы хтосьці яго перамалёўвае, падстаўляе іншага замест яго. Але не—вочы тыя самыя, кожнаму пазіраюць у глыб сэрца.

А заўсягды настаўнік быў такі спакойны, ціхі, з слабым голасам.

...Ленін у шалашы.

Хаваецца ад агентаў буржуазіі, ад Керанскага, які выдаў загад арыштаваць Ёльліча... На Леніна сыпяць розныя паклёпы. Нібы немцы далі яму грошы, каб загубіць Расію.

Потым...

Потым улада ў руках працоўнага люду—у руках бальшавікоў.

Міхалка пералічвае ў памяці ўвесь ход падзей, грамадзянскую вайну, окупацыі на Беларусі. І ён разам з суседзямі прымаў маленькі ўдзел у гэтай рабоце пры змаганьні з палякамі.

У часы голаду, калі буржуазія з усяго сьвету хацела задушыць нашу рэволюцыю, Ленін кіраваў новым будаўніцтвам у вызваленай дзяржаве. Ленін дабіваўся, каб усе былі граматымі, абутымі, адзетымі, пры электрычным сьвятле, у добрых памяшканьнях. Ленін стараўся, каб працоўныя ўсіх народаў, якія раней былі прыдушаны пад царскім ярмом, цяпер пачыналі жыць вольна.

Усё гэта тлумачыць настаўнік перад грамадою ў клубе Комуны.

Вялікая гісторыя рэволюцыі ў вялікай краіне праходзіць перад вачыма Міхалкі ў сьвежых жывых фарбах.

І ён, Міхалка, насіў гэту гісторыю на сваіх плячох, як мільёны іншых працоўных.

...Памёр Ленін—жыве ленинізм,—чытае Міхалка баразну вялікіх чорных літар, якія надрукаваны над дробным макам пяці газэтных слупкоў.

Перад Міхалкай адчыніўся сьвет новых думак, новых пачуцьцяў, новых разуменьняў.

Міхалка новым чалавекам стаў. Ён першым у Комуне запісаўся ў партыю Леніна.

VIII. БОРУХ—НЯ ТОЙ БОРУХ

Боруху цяпер пад пяцьдзесят год. Ён даўно жыве ў вёсцы Глухі Бор. Яшчэ яго бацька тут жыў. Борух шыў сялянам боты на павер. Калі суседзі даўгоў не выплачвалі, тады ён разам з сялянамі ездзіў у лес на заробкі. У тэй ваколіцы шляхта мела многа лесу. Гарадзкія купцы іх патроху чысьцілі. Вось з гэтых лясоў Борух вазіў калоды да сплаўнай рэчкі. Доўгі абоз фурманак цягнуўся да рэчкі. Вазакі былі абмазаны смалою. У купецкай шафарні ім выдаваліся «цэтлікі» на прывезены тавар. Раз на тыдзень плацілі па гэтых «цэтліках».

Борух, як граматны чалавек, не дазваляў купецкім прыказчыкам абманваць сваіх суседаў. За гэта часта яму адмаўлялі ад заробкаў. Урэшце купцы зусім ня бралі Боруха на працу, як «неспакойнага чалавека».

Калі заробкаў у Боруха ня было,—тады ён ездзіў па вёсках спаганяць старыя даўгі за шыцьцё ботаў, аб якіх у добрыя гады заўсёды забываўся.

— Скручанья мазгі ў Боруха,—гаварылі сяляне,—калі ёсьць у нас чым заплаціць, дык Борух і носу не паказвае, а калі галадуха,—тады тыц з даўгамі.

Борух браў з запыленай паліцы тоўстую біблію і пускаўся ў дарогу.

Надзвычайная біблія была ў Боруха: пузатая, у скураной аправе, вялізная, з вельмі шырокімі палямі вакол тэксту. Пяцікніжка Майсея падзелена ў бібліі на пяцьдзесят два тыдні году. Адно з гэтых частак Борух чытаў па чарзе ў суботу паводле традыцыйнага

сьпяванья, якое было адзначана над словамі і пад імі спецыяльнымі значкамі-нотамі. Кожны значок зьяўляўся цэлай фразай сьпеву.

Разьдзелы пяцікніжжа на тыдні служылі Боруку вечным тыднёвым календаром. А шырокія палі вакол тэксту былі яго гробухам, куды пад дыктоўку жонкі занатоўваў сялянскія даўгі дзень-у-дзень.

Уся біблія была сьпісана даўгамі. Што-ж, калі бог Адэнай апекаваўся жыцьцём Борука, дык няхай у сьвятым пісаньні натуецца і грашовы зварот Борука на зямлі, няхай «сьвятыя» патрыярхі, Абрам, Ісак і Якаў, контролююць рахункі Борука. Вось з гэтых рахункаў некалісь і на небе даведаюцца аб жыцьці Борука на зямлі... Лепшых дакумэнтаў і ня трэба.

І сапраўды, вельмі цікава гармонаваў тэкст старога тэстаманту з новым тэкстам, прыпісаным Борукаваю рукою.

На тым месцы, дзе Каін забіў Абэля, Борух напісаў на палёх дробнымі літарамі: «Юрка, бэн (сын) Цыпрука, павінен заплаціць за пару падноскаў».

Там, дзе Ной ляжаў п'яны, і сыны з яго сьмяяліся, было адзначана рукой Борука: «Сымон, бэн Янкі, вінават пяць залатовак за дзьве пары набоек».

Дзе Якаў абмануў сьляпога бацьку Ісака, было прыпісана Борукам: «за пару юхтавых прышваў мне павінен заплаціць жытам Мікіта, бэн Паўлюка, альбо Язэп Барбарчык».

Борух ня памятаў, за кім з памянёных дзьвюх асоб лічыцца гэты доўг. На ўсялякі выпадак успомніў і адну і другую асобу.

Дзе Майсей гаварыў з царом Фараонам аб усіх пошасьцях, якія бог пашле не Эгіпэт, было прыпісана: «адна пара халяваў, пара падошваў. Тодар павінен за гэта даць ячменю і гароху».

Такім чынам, два тэксты запаўнялі біблію. Справы душы і цела былі злучаны ў Боруха ў адно... Борухавы рукапісны тэкст бібліі быў вельмі забытаны, але Борух напаміць добра ведаў бадай усе даўгі. Яны былі замацаваны ў бібліі толькі дзеля таго, каб паказаць сялянам, што ў яго вядзецца «бухгалтэрыя». «Што напісана пяром, ня вырубіш тапаром». «Гросбух» Боруха ў скураной аправе выклікаў у даўжнікоў давер'е да лічбаў, якія ў ім былі занатаваны.

У вільготныя васеньнія дні Борух ездзіў па вёсках ад хаты да хаты, спыняў каня і з бібліяй пад пахай уваходзіў у хату.

— Не раўнуючы, як поп па парафіі,—жартавалі сяляне і няпрязна паглядалі на Борухаву біблію.

Чалавек—як чалавек, але біблія твая, ой, у косьці ўлезла. Чаму ты ня прывёз яе ў лепшы час?

Вохаў селянін і з гарцам ішоў у пуставаты сьвіран, каб даць Боруху ў лік даўгоў мерку збожжа...

Борух памятае добра і рэвалюцыю 1905 году.

Вельмі арыгінальна праходзіла яна ў гэтым кутку.

Сяляне з вакольных вёсак хадзілі тады ў панскі лес па лыкі. Назапасілі сабе лапцёў аж на тры гады... Праўда, пан пасья не дараваў за лыкі—паласаваў на лыкі іхнія сьпіны нагайкамі, яны і грашмі заплацілі ў тры разы болей. Але ў параўнаньні з суседзямі, дык гэткая панская адплата была толькі балюшкай.

У іншых мясцох сяляне бралі з панскіх лясоў не на лыкі, а на хаты, нават «бунтавацца» прабавалі. Там многія былі закатаваны насцьмерць казакамі.

Адна такая афяра была і тут. Гэта малодшы брат Боруха, Мэндаль. Ён даставаў ад «сіцылістаў» забароненыя лісткі. Вураднік вывез яго адгэтуль зьвяза- нага, як разбойніка («сіцыліст—горш разбойніка», гаварыў вураднік). Павезьлі Мэндэля ў горад. Ён ад- туль болей не вярнуўся.

Гэтая падзея паслужыла папу добрай тэмай для казаньня перад парафіянамі. Ён гаварыў з амбона, што ва ўсім вінаваты «жыды», якія хочуць скінуць цара. Па гарадох,—гаварыў поп,—на іх пагромы ро- бяць. Нішчаць гэтае паганае племя ўсе тыя, хто ў бога верыць.

Па ўсіх вёсках тады гаварылася аб яўрэйскіх па- громах. Казалі, што нейкія царскія людзі ходзяць па ваколіцы і разбураюць яўрэйскія хаты, а яўрэяў на- сцьмерць забіваюць. Казалі, што гэтыя пагромшчыкі ідуць і сюды—к Боруху.

Каб выратаваць Боруха, яго суседзі пайшлі на «аб- ман». Наладзілі ў Борухавай хаце фальшывы па- гром. Разабралі па суседзях бэбахі з Борухавай хаты, забралі і яго з сям'ёю, пераапанулі іх у сялянскія вопраткі, каб не пазналі «царскія людзі», што гэта «жыды» і пайшлі разам з Борухам рабіць пагром у яго хаце...

Выбілі вокны, паламалі некалькі зэдлікаў, зарэзалі пару курэй Боруха, запэцкалі падлогу крывёю куры- най, а пер'е рассыпалі на дварэ каля хаты. Падробка

пагрому вышла артыстычная. Сяляне адчуваліся неяк нялоўка. Некаторыя жаласьлівыя бабы пачалі рукі ламаць, галасіць...

— Калі царскія людзі прыдуць,—гаварылі суседзі,—мы скажам, што ўжо зрабілі пагром, перабілі ўсіх «жыдоў». А ты Борух, такіх плаксівых вачэй не рабі... Бо «царскія людзі» пазнаюць цябе. Нашыя вопраткі не памогуць. Сьмялей зрэнкамі вадзі! Гневайся! Во так...

Праз некаторы час усё супакоілася, і Борух вярнуўся ў свае ранейшыя «палацы».

Пасгаяннае такое напружнае жыцьцё, вечны страх дзеля таго, што ён «жыд», які «замэнчыў пана Езуса», які быў спульнікам Бэйліса перад вайною, які ў часе вайны быў «нямецкім шпіёнам», налажылі на выгляд Боруха і на яго характар свой адбітак. Борух выглядаў вечна перапуджаным, быў вяртлявы, надзвычайна худы і пры гутарцы падміргваў вачыма, нібы ведае цікавы сакрэт, але выкрыць ня хоча. Вельмі лёгка было даводзіць яго да сьлёз. Ён плакаў, калі нібы ведае цікавы сакрэт, але выкрыць ня хоча. Вельмі лёгка было даводзіць яго да сьлёз. Ён плакаў, калі ў сьвяточны дзень вып'е чарку гарэлкі; сьлёзы ліў, калі вясёлую песьню пачуе. Усе свае пачуцьці—нават самыя радасныя—ён выяўляў праз сьлёзы. Калі часам сьмяяўся, дык і сьмех яго быў падобны да ўсхліпваньняў... Таксама ён стараўся лебязіць перад кожным, ільсьціць—ці трэба ці ня трэба, бо «часам прыгадзіцца». Быў ён вечна зьбянтэжаны.

Рэволюцыя перарабіла і Боруха. Перажыўшы разам з сялянамі і немцаў і палякаў, яго збліжэньне з суседзямі прыняло зусім іншы характар. Яго дачка Мэйта, хоць супроць волі бацькі, вышла замуж за Язэпа, сына Юркі з суседняй вёскі.

— Калі твая дачка за «гоя» вышла замуж, дык і ты, Борух, «гоем» рабіся!—казаў яму аднаго разу Міхалка.

— Ды што ты, браце!—спалохаўся Борух і замахаў рукамі,—ці ня хочаш ты мне сасватаць мужычку за жонку? Мая Хава яшчэ рыпае...

— Не, суседзе,—шчыра зарагатаў Міхалка,—хачу, каб і ты чалавекам стаў... Хачу забраць цябе ў Кому.

Борух здзівіўся:

— Што я там буду рабіць?

— Работа знойдзецца!

— Хіба што знойдзецца.

— Ну, дык вось слухай, Борух, што я табе скажу. У цябе двое здаравенных хлапцоў. Што яны робяць?

— Бацькаўскі хлеб жуюць ды паветра псуюць.

— Гэта што хлеб жуюць,—усьміхнуўся Міхалка,—вельмі добра, а што паветра псуюць—вельмі кепска.

— Я знаю і без твайго тлумачэньня, што добра, а што кепска.

— Дык можна, Борух, наладзіць так, каб і паветра не псавалі.

— А як? як?—зацікавіўся Борух і ад нецярплівасьці схваціў Міхалку за руку.

— Мы пастанавілі сходам, каб цябе забраць у Ко-
уну. Рэхт?

— Рэхт!

Ужо два гады як Борухава сям'я працуе на зямлі. Спачатку было цяжкавата, пасья навучыліся працаваць ня горш за суседзяў.

Часам можна бачыць Борухавых сыноў за плугам у полі. Сонца толькі што паднялося над лесам. На небе ніводнай хмаркі. Вялізнай фарфоравай міскай неба вісіць над зямлёю. Зьнізу паднімаецца ледзь прыкметны дымок туману. Над сьвежай глебай уецца жаўранак. Ён сьпявае над самай галавою аратаяў. Яны кладуць баразну за баразной, ідуць павольным, але моцным крокам наперад. У іхніх вачох спакойнасьць, якой раней ніколі ня відаць было. У рухах адчуваецца павага і цьвёрдасьць, набытыя таксама пры земляробстве. На руках аратаяў мазалі—новыя мазалі працы, ад якой рукі памацнелі, зрабіліся цяжкімі, і, куды ні прыткнуцца,—застаецца сьлед. Твары Борухавых сыноў абветраны і спалены сонцам, а галасы мужыцкія—грубыя, моцныя і ўроўнаважаныя. З усяго відаць, што новыя ратаі адчуваюць сябе людзьмі.

— Ведаеш, Міхалка,—сьмяецца часам Борух,—ранейшае жыцьцё маіх сыноў было нейкай хваробай, тыфусам. Глеба—іхні доктар. Ядуць пасья працы, як ніколі раней.

— Фізкультура, брат, фізкультура памагла!—сур'ёзна кажа Міхалка.

І сапраўды—зьмяніліся іхні ўнутраны сьвет, думкі і пачуцьці таксама іншымі сталі. Зьявілася надзвычайнае замілаваньне да роднай зямелькі.

Калісьці Борухавы сыны ня так, як цяпер, цікавіліся вакольнай прыродай. Яны ведаюць цяпер назвы ўсіх птушак, пароды траў, назовы розных дрэў. А калісьці хвоя, елка, дуб, клён, ліпа і іншыя мелі ў іх адну назву—дрэва. Варона, грак, салоўка, жаўранак, верабей і іншыя мелі ў іх адну назву—птушка.

Борух гардзіцца сваімі сынамі—першыя касцы ў ваколіцы. Скуль гэты спрыт у іх зьявіўся? У выперадкі пускаюцца з усімі вясковымі хлапцамі. А жніво? А малацьба? Тады ўся сям'я занята. Ды наогул пры гаспадарцы вечна ўсе працу знаходзяць. Ня тое, што раней.

Па вечарох Борух бывае таксама ў клубе Комуны—прымацаваны да гэтага клубу. Раней умеў чытаць і пісаць толькі паяўрэйску, цяпер навучыўся і пабеларуску.

— Борух, а помніш біблію?—жартуюць часам старыя сяляне.

— Яна яшчэ ў мяне і цяпер ляжыць,—кажа Борух.

— А я табе, здаецца, за пару халяваў вінават,—кажа адзін дзядзька.

— Забыўся...

Борух першы раз у жыцьці забыўся аб такіх справах.. Аднак паморшчыў лоб і пачаў думаць. Яго ня так грашовы доўг зацікавіў, як тое, што пачаў забываць такія рэчы... Нарэшце павесялеў—прыпомніў:

— Гэта было пры выхадзе ізраільцяў з Міцраім, як бог первенца Фараона забіў... У бібліі запісана якраз на гэтым месцы.

— Дык колькі-ж табе заплаціць?

— А ня трэба! Ня трэба!—аднекваўся Борух.— Замурую біблію ў запечцы. Няхай на вачох ня будзе...

— Замуруй, замуруй, браце!—спагадна кажа сялянін.—Няхай твае ўнукі і праўнукі яе болей ня знойдуць!

Часта Міхалка з Борухам ездзяць у горад дэлегатамі ад сялян. Мала таго, што яны ў горадзе праводзяць на зьездах свае сялянскія справы, яны зьяўляюцца там яшчэ пажаданымі гасьцямі ўсюды: начуоць у чыстых сьветлых пакоях, слухаюць розныя лекцыі па сельскай гаспадарцы, бываюць у тэатрах. Але галоўным чынам у горадзе іх цікавяць фабрыкі і заводы, дзе ўсё ім паказваюць. Надзвычайная стройнасьць працы, дзе мускулы людзей заменены мускуламі чыгуну і сталі, захапляе Міхалку і Боруха сваім хараством і магутнасьцю. Ветлыя твары сотняў рабочых глядзяць на гасьцей з усьмешкай, такія блізкія ім, такія родныя.

— Аднаго поля з намі ягадкі,—крычыць Міхалка Боруху на самае вуха, бо праз грукат і стукат машын ледзь чутны яго словы. Гэта, браце ты мой, і ёсьць змычка гораду з вёскай. Мы іх хлебам і мясам кормім, а яны нам цьвякі даюць, вопратку, боты і розныя прылады да нашай гаспадаркі. Мазалі і ў іх, і ў нас ад аднэй і тэй самай музыкі—ад працы.

ІХ ПАНОВАМУ

Пановаму перарэзана ранейшая панская і папоўская зямля. Пановаму перарэзваецца і ранейшы панскі і папоўскі гадавы каляндар. Адно з адным звязана новымі ўмовамі працы і новымі настроймі працоўных.

З тым самым імпэтам, як пры дзяльбе панскай зямлі, грамада дзеліць год на новыя шнуры. Яна перахварбоўвае год у новыя колеры. Скасаваны старыя царкоўныя сьвяты. Сьвяткуюцца новыя. Толькі некаторыя з старых дзядоў і бабулек ходзяць у царкву за некалькі вёрст.

Найвялікшыя цяпер сьвяты: Кастрычнік—увосені, Першае Мая—увесну.

Шмат каштавала стараньня перакройка году на новы лад. Прыходзілася ледзь ня бойкамі адваёўваць новы каляндар. Комунары ведалі, як называецца гэтая барацьба—барацьба на ідэолёгічным фронце. Гэты фронт, ведалі яны, самы цяжкі. Стрэльбай і кулямётам тут нічога ня зробіш. Але бядеды, спэтаклі і песьні, а галоўнае, новыя ўмовы жыцьця ўзялі верх над старым календаром.

Стары каляндар абрастае мохам і пачынае забывацца.

У тое лета Міхалка быў вельмі занят газэтамі. Чытаў ён зусім лёгка і бадай усё сам разумёў. Ён накідваўся на друкаванае слова, як галодны на хлеб. Тое, што да сталых гадоў быў няпісьменным, павялічыла япер яго цягу да навукі. Ён хацеў запоўніць цяпер

пустыя прагаліны сваіх ведаў. І чым больш ён чытаў, тым больш пустых прагалін стаяла перад ім. А калісьці думаў, што ўсё знае і ведае.

Чытаючы газету, або кніжку, Міхалка спыняўся над кожным незразумелым словам. Даведваўся ў настаўніка, у некаторых комсамольцаў-рабфакаўцаў, якія прыхаджалі з Менску на вакацыі, глядзеў у слоўнікі, якімі назапасіўся сам у горадзе. Геаграфію вывучаў па газэтных тэлеграмах. На сьцяне ў клубе Комуны вісела вялікая карта зямлі. Бачыць Міхалка ў газэце: «Мадрыд», «даеш слоўнік»—думае Міхалка. Бярэ слоўнік. «Дык вось яно што, сталіца Гішпаніі». Знайшоў на карце Гішпанію. Так вось і Мадрыд маленькай кропкай. Пасьля гэтага цягне паглядзець у «Настольны каляндар» кароткае апісаньне Гішпаніі: які там дзяржаўны лад, якая прамысловасьць, сельская гаспадарка і іншае.

Чытаньне газэт выклікае ў яго патрэбу да чытаньня розных кніжак і кніг. Вельмі зацікавіўся Кітаем, дзе за апошнія гады там нешта бурыцца, кіпіць, як у катле. Ангельскі капітал там арудэе. Кітайскі рыкша (Міхалка ведае і гэтае слова) бунтуецца. Там рэволюцыя.

А вось забастоўкі вуглякопаў у Англіі! Гэта яго надзвычайна захапляе. Кожны дзень пасьля працы бягом пускаецца ў клуб, упіваецца ў газэтныя слупкі...

— Хто бярэ верх: рабочыя ці буржуазія?

Міхалка зьбірае грошы і збожжа для галодных дзяцей забстоўшчыкаў у Англіі. Грыміць на сходах.

— Перамога рабочых над буржуазіяй у Англіі—
гэта адна з нашых перамог у сусьветнай рэвалюцыі!

Міхалка пустых фраз ня любіць гаварыць. Яго
прамовы цяпер кароткія і моцныя. Кожнае слова—
стук молата па кавадле.

Сябры Комуны жартам называюць Міхалку «ан-
гельцам». Міхалка, захоплены забастоўкай ангель-
скіх вуглякопаў, ад «амэрыканца» Сымона, які пяць
год таму назад з Амэрыкі вярнуўся, вывучыў некаль-
кі ангельскіх слоў. Кожны раз, як атрымліваў пада-
рункі для ангельскіх забастоўшчыкаў, ён радасна га-
варыў «олрайт».

Як скончылася забастоўка ў Англіі, у Міхалкі па-
чаліся новыя сравы. Словы Леніна аб новым будаў-
ніцтве пачалі праводзіцца ў жыцьцё і ў Глухім Бары.

Ужо з вясны перабудаваці стары млын, прывезьлі
турбіны, павялічылі будынак. Пры млыне паставілі
маленькую электрастанцыю для ваколіцы.

Старыя з дзівам паглядалі на сьвежыя хваёвыя
слупы, якія ўкопваліся ў зямлю і стаялі, нібы вяліз-
ныя смалістыя сьвечкі, роўнай лініяй, перарэзваючы
поле нацянькі ў Комуны. Нацягнулі дрот ад слупа да
слупа. Блішчэлі белыя галачкі на слупох. Час-ад-часу
на дроце гудзеў вецер, насьвістваў новыя песьні. Па на-
цягнутых струнах мітусіліся вераб'і як-бы сходы ла-
дзілі на дроце.

Старыя дзяды ківалі галовамі.

Выгляд ваколіцы мяняецца... Трохі як-бы і жудас-
на... Няпрывычна. Вецер і то паінакшаму засьпяваў...
Усё мяняецца. Твар зямлі новы выгляд прымае...

Мутнымі, выцьвілымі вачыма глядзелі дзяды на новыя слупы.

— Як гэта будзе? Што гэта за цымбалы вялізныя?—пыталіся ў Міхалкі.

— Электрыфікацыя будзе! — гаварыў адрывіста Міхалка.

— Як у горадзе? Ляктрычнасьць?—дзівіліся сяляне.

— А мы што, горшыя за гарадзкіх?

— Так яно, так. Але як гэта будзе сьвяціць? Дзе свае газоўкі падзенем?

— Падзенеце там, дзе і лучыны. А сьвяціць будзе лямпачкамі.

— Зноў лямпачкі? Шкляныя?

— Зноў лямпачкі, шкляныя.

— Скуль агонь возьмецца?

— Машына будзе яго даставаць. У млыне такая машына ёсьць. Па дроце ў хаты запаўзае агонь, як вогнены зьмей.

— Пажару ня будзе?

— Ня будзе. Пажар толькі ад вашых газьніц і лучын бывае. А тут сьмела сьвяці ў хаце, малаці ў додніку пры электрычнасьці. Будзе сьвятлютка і ніякага пажару ня бойцеся!

У першы раз электрычнасьць засьвяцілася на млыне і ў Комуне. Зьбегліся людзі з усёй ваколіцы глядзець на дзіва. Агонь запальваецца без запалкі. Толькі круць нейкі гузічак—і гарыць... І ня дыміць агонь і смуроду няма... А замест кноту—цянуютка, як павуціна, дроцікі.

Некаторыя пробавалі прыкурваць папяроску ў лямпачкі.

— Халодны агонь. Не бярэ!—жартавалі людзі.
Сьвецяць лямпачкі па хатах, як маленькія сонейкі...
Бабулькі баяліся прытыкацца да кнопкі.

— Чаго добрага—пстрыкне і ў шматкі цябе разарве.

Некаторыя да таго баяліся «пякельнага агню», што вечарам з хаты ўцякалі.

— Пякельны агонь пячэ, а гэты не пячэ!—аўторытэнта тлумачылі іншыя.

А па вечарох маленькая дзяўчынка Міхалкі, Ёскрачка, сядзела на стале пад электрычнай лямпачкай і забаўлялася: прытыкалася пальчыкам да шкла і казалася: «зюзя—гам! зюзя—гам!»

За гэтым «цудам» зьявіўся і другі—радыё.

Высачэзны слуп стаяў каля былых панскіх палацаў. З усіх бакоў ад слупа да зямлі былі прычэплены драты.

На дзядзінцы пасья працы заўсёды зьяўлялася шмат народу.

— Ды што гэта за радыё? Гэта-ж прамофон!

— Не грамофон, а радыё,—гаварыў Міхалка.—Во цяпер вы чуеце песьні з Менску. Учора вы чулі музыку з Масквы.

— Як-жа чуваць так далёка?

— Дрот ловіць гукі, словы, галасы.

— Дрот! Дрот! Ён табе агонь прыносіць, ён табе з канца сьвету музыку валачэ сюды—усё дрот! І язык у цябе драцяны. Увесь ты, Міхалачка, з дроту!

Звыкліся людзі і з гэтым. А спачатку вельмі пільна ў трубу глядзелі—можа там маленькі чалавечак сядзіць і вырабляецца... Шукалі за сьцяною—можа там які-небудзь штукаар фокусы робіць.

Старыя сяляне, якія выгадаваліся на падвохах і фальшах, шукалі і тут «падвохаў» гарадзкіх фокусьнікаў. Яшчэ два гады таму назад, як сюды прыехала кіно, яны шукалі за палатном, ці там люзі не хаваюцца. А як пабачылі на экране горад, мора з караблямі, сьнег, дык зусім з панталыку зьбіліся.

— Туман у вочы пускаюць. Ёсьць чараўнікі, якія ўмеюць гэта рабіць...

Некаторыя шапталі малітвы, жагналіся ў вялікім страху. Паказалі ім істужку з кіноздымкамі і чыталі популярную лекцыю пра тэхніку кіно.

А «цуд» за «цудам» ляцеў да іх, нібы ў старздаўнай байцы.

З кожным такім новым цудам людзі пераконваліся, што цудаў на сьвеце няма.

Прывезьлі трактар, альбо, як некаторыя гаварылі, «трахтар».

І «трахтар» затарахтаў на вялізным полі Комуны.

Міхалка зноў давай тлумачыць, якая сіла цягне:

— Аўтомобіль бачылі?

— Чаму не? Штодня на тракце бачым. На чашых коняй страху наганяе.

— Тая самая сіла і ў трактара. Вось глядзеце, апускаюцца лемяшы. Ёх тры. Бывае і пяць і сем. Апусьціліся... Можна і глыбей забраць. Можна ехаць павольна. Можна і хутчэй.

— Конь гэты не спацее,—жартавалі сяляне,—сып як толькі можаш!

Міхалка папрасіў машыністага пусьціць машыну поўным ходам.

Роўныя пласты чарназёму, як лусты хлеба, клаліся ў барозны адна да аднэй. Лемяшы, як бліскуючыя мамантавыя клыкі, глыбока грызьлі глебу. Расплыўся сьвежы, здаровы пах узоранай зямлі. Над полем кружыліся зусім ня здзіўленыя птушкі. Вароны поркаліся ў зямлі, клявалі карэньні, шукалі рабачкоў.

Пякло сонца.

Трактар блішчэў усімі паліраванымі часткамі. Ён выглядаў жывой сталёвай істотай, нейкім дзівосным араатаем, які ў хвіліну мог узорваць вялікі шнур.

Сяляне з захапленьнем паглядалі на «сталёвага каня». З любасьцю песьцілі вачыма кожную частку трактара. Радасьць расла ў грудзёх. Гэта ўжо выключна іхняя, мужыцкая машына... Для іх зрабілі яе рабочыя на фабрыках... Каб гаротную земляробскую працу аблягчыць... У грудзёх сялян расла захаваная любасьць да людзей, што робяць такія машыны...

Трактар спыніўся.

Сяляне падышлі да яго. Гладзілі калёсы машыны, яе бакі, як прывыклі гладзіць спрацаванага коніка...

— Бач, корму просіць... Галодненькі трахтар... пажартаваў адзін худы селянін з рыжай вострай бародкай.

Усе абкружылі машыністага, які сядзеў на машыне ў бліскучай скураной вопратцы. Абкружылі яго з та-

кою зацікаўленасьцю, як часам абступаюць на рынку суседа, які толькі што добрага каня купіў...

Сьвяціла сонца.

З-пад лесу данасілася да поля комсамольская вясёлая песьня. Да яе прыслухоўваліся той лес, тое поле, тыя людзі, якія колькі год таму назад чулі валачобныя песьні аб залатой царкоўцы на дварэ ў Івана. Новую песьню чулі тыя бярозкі, якія абламваліся на вянкi ў «русальную нядзелю».

Х. У БУДУЧЫНУ

Міхалка з маленства да апошніх часоў перажыў усю гісторыю культуры: ад лучыны—да электрычнасьці, ад язды на кані—да самалёту, ад старадаўняй сахі—да трактара, ад царскага нявольніцтва—да жыцьця ў Комунае, ад забабонаў аб нячыстай і чыстай сіле—да радыё і Ленінізму.

Тое, што чалавецтва правандравала тысячагодзьдзямі, ён праходзіў гадамі. Нібы перад яго вачыма мільгала кіно-стужка, якая разгортвала на лесьвіцы эпох разьвіцьцё чалавечай творчасьці ад першабытнай пячоры да сучаснасьці.

З малых год Міхалка быў вынаходцам.

Ён прыдумаў дзіцячыя ветраныя млынкі з рознымі фокусамі, рабіў драўляныя скрыначкі з патаемнікамі, якія ня кожны мог адчыняць. Аднаго разу ён наладзіў у лесе «капэлю». На галінах дрэў нацягнуў ніткі, як струны. Склікаў хлопцаў і трымкалі там цэлы

дзень. Гэта «капэля» моцна напалохала старую кабеціну, якая грыбы зьбірала. Яна ледзь жывая выбралася з лесу. Пасьля гэтага яна клялася і бажылася, што чула ігру лясуна.

Доўгі час малога Міхалку вабіў замок матчынага куфра. У гэтым замку быў схованы ад Міхалкі вялікі сакрэт. Пакруцяць ключом у адзін бок—замок зачыняецца, у другі бок—адчыняецца. Колькі разоў Міхалка з вялікай зацікаўленасьцю ўглядаўся ў дзірачку замка, але нічога пабачыць ня мог...

Тады хлопчык адважыўся на гвалтоўную рэч. Калі матка аднаго разу забылася і пакінула ключ у замку, ён украў замок. З гэтым надзвычайным скарбам Міхалка пабег у поле, разьбіў замок аб амень і шукаў у ім «сакрэту», якім чынам ён адмыкаецца і замыкаецца. За выкрыцьцё гэтага «сакрэту» бацька яго да крыві лупцаваў.

У другі раз ён быў захоплены тэхнікай малатарні і зрабіў маленечкую малатарню. Найвялікшым яго ідэалам быў гадзіньнік. Ён тады марыў аб тым, што, чк вырасьце і будзе сам грошы зарабляць, купіць гадзіньнік і разьбярэ яго на самыя драбнюткія кавалачкі... Ён выведзе тады ўсю мэханіку калёсікаў, зубчыкаў, сьпіц, шасьцерняў, шрубікаў і спрунжын, якіх у гадзіньніку так многа...

Калі ў першы раз праз іхнюю вёску праехаў чалавек на вэлёсыпэдзе, Міхалка ў адзін міг зразумеў усю «машынэрыю» самаката і пасьля гэтага доўгі час майстраваў драўляны «лісапэт».

А як Міхалка зрабіўся кавалём, дык стаў хутка і
мэсарам і зэгармайстрам. Ён умеў рабіць розныя
шкі, пісталеты, пачыняў гадзіннікі і шмат якія «ма-
шынэрыі» разумеў.

Ня глядзячы на тое, што Міхалка тады быў яшчэ
неписьменным, ён уладаў багатай фантазіяй. Ён наслу-
хаўся ад старых людзей многа дзіўных казак з фоку-
самі-цудамі: сямімільныя крокі асілкаў і дываны-са-
малёты; жар-птух з сонцам на крыльях і з месяцам
на хвасьце; асілкі, якія вырываюць дубы з каранем,
даюць булаву ў сорок пудоў у самае неба, праз
адну ноч сьцелюць жалезны ток на дзесяць вёрст.
І якія казкі былі пахучай расою для дзівосных рась-
лін яго фантазіі. Гэта быў пэрыод яго «спрунжыно-
вай тэхнікі». Ён думаў над тым, каб усе чары зьдзей-
ствіць праз сталёвыя спрунжыны. Ён пробаваў ужыць
свай «спрунжыновы» мэтад да «сямімільных крокаў».
Ён хацеў змайстраваць спрунжыновыя хадулі, каб
можна было рабіць на іх калі не сямімільныя крокі,
дык, прынамсі, сажнёвыя.

У часе вялікай імперыялістычнай вайны, калі Мі-
халка працаваў у вайскавай кузьні, ён пабачыў, што
ўсё казкі старых дзядоў зьдзейсьнены. Усе «цуды»
снавалі на яве. Яму ня было ўжо чаго прыдумляць.
Апрача спрунжын і калёс, былі куды мудрэйшыя рэ-
чы. Перад імі «жалезны ток» чыгункі быў дзіцячай
гульнёю. Ён даведаўся аб дынаміце, які зрывае масты
і руйнуе камяніцы, меле ў трэскі сталетнія лясы. Нейкія
газы нішчаць цэлыя палкі салдат у некалькі хвілін.
Адным з галоўных цудаў быў самалёт. Ён ня раз

бачыў, як самалёты луналі над зямлёю аграмаднымі птушкамі.

Часам Міхалка ўстане раніцаю і прыслухоўваецца, ці гудзіць варожы самалёт. Маленькай кропкай лунаў ён у небе над галавою і гудзеў, як аграмадны чмель. На яго стралялі з гарматы. У паветры вакол яго гады рваліся снарады. Самалёт круціўся ва ўсё бакі. Дымкі снарадаў выглядвалі шматкамі белай ваты і расплываліся ў дробныя сівыя хмаркі. Часам самалёт кіне ўніз некалькі бомбаў. Яны хоць рэдка, але забівалі людзей і руйнавалі будынкі...

А колькі сілы ў маленькіх бомбах!..

Памятае Міхалка, як аднаго разу сяляне знайшлі на полі прыгожую медную трубачку з бліскучай ручкай. Цацкаліся з ёю, гакуль яна зашыпела... Загрэлася зямля ад вялікага гому. Некалькі чалавек былі разарваны на шматы гэтай цацкай...

Ужо цяпер, калі Міхалка стаў сьвядомым чалавекам, ён зразумеў словы Леніна, які ўвесь час гаварыў: «вайна—вайне!» Тады толькі, калі людзі ня будуць ваяваць, можна бузе выкарыстоўваць усю магутнасць сучаснай тэхнікі на карысць чалавеку, а не на яго знішчэнне. А гэта бузе толькі тады, калі ва ўсіх дзяржавах зямлі пролетарыят будзе мець уладу ў сваіх руках.

Міхалка яшчэ і цяпер ламаў галаву над тым, каб яшчэ нешта новае прыдумаць. Невядомых энэргій і скарбаў у прыродзе вельмі многа. Іх трэба лічыць мільёнамі на кожным кроку.

У апошні час Міхалка вельмі многа чытаў кніг па тэхніцы.

Быў гарачы летні дзень—дзень адпачынку. Міхалка едзеў у хаце і чытаў у газэце аддзел «Навука і тэхніка». Там была напісана цікавая нататка аб караблі пустэчы. Ён зьяўляецца аграмадным трактарам, які едзе ездзіць па пяшчаных пустэчах Афрыкі. Другая нататка—аб Нью-Ёрскім небаскробе ў семдзесят аверхаў.

Старшы сын Міхалкі, Юрка, і Вань з Паваложжа едзелі над сваімі паперамі. І адзін і другі пісалі вершы. Іхнія творы ўжо друкаваліся ў газэтах. Хлопцы ічылі сябе песьнярамі. Цяга да літаратуры пачалася іх яшчэ тады, калі ў газэце «Беларуская Вёска» была надрукавана першая корэспондэнцыя Міхалкі. Цяпер Глухі Бор мае некалькі селькораў. У сельсавеце ўсім добрыя парадкі. Кулакі прыціхлі. У суседнім сельсавеце жанчына—старшыняю. Гэта спачатку некастрым старым было не да смаку, але пасья звыкліся. Цяпер вельмі давольны. ё

Дык вось, пасья тэй корэспондэнцыі Міхалкі, усе пачалі ў газэты пісаць. Ад корэспондэнцыі перайшлі да вершаў.

— Глухабораўцы загаварылі рыфмамі, забрынкалі на струнах поэзіі!—жартаваў часта Міхалка.

Юрка і Вань пісалі вершы ўзапар па некалькі штук штодня. Па ўсіх рэдакцыях ляжалі іхнія сшыткі. У «паштовых скрынках» на задворку газэты хлопцы чыталі часта: «Ня пойдзе. Не апрацавана». «Працуйце над сабою». «Мала пролетарскіх мотываў». «Прабуйце

пісаць прозай». «Радасьці, радасьці больш!» «Чаго сумаваць і сьлёзы ліць?» і іншае ў такім тоне.

Хлопцы ня падалі духам. А камі і портрэцікі іхнія былі надрукаваны ў «Чырвоным Сейбіце», дык яны так узяліся «апрацоўваць» вершы, ажно Міхалка спа-лохаўся, каб з панталыку ня зьбіліся...

— Ці варта над дрындушкамі галаву ламаць!—прыстае Міхалка.—Скажы, Вань, колькі рыфмаў маеш да слова «сонца?».

Міхалка сьмяецца і давай па пальцах лічыць:

— Балаконцы, бяз конца, сасонцы, гамонцы, ва-концы, старонцы, татаронцы і так бяз конца!

— А ты, Юрка, што яшчэ новага прыдумаў да слова «Беларусь?» Пэўна—гусь, вус, прымус, хлеба кус, Пятрусь, ня руш. Сып, сынок, рыфмамі, нібы картоплю з дзіравага мяшка!

Хлопцы сьмяюцца разам з Міхалкай.

— Як там вашы крынічкі і рэчачкі і белыя авечачкі?—не адстае Міхалка.—Лепш, хлопцы, вучэцеся! Чытайце аб радые, пра тэхніку. Мазгуйце над сур'ёзнымі рэчамі. Вашымі вершыкамі не зацягнеш на сход сялян, як байкамі Крапівы. У яго зусім сьмякалка іншая ў думках і рыфма дарэчная. Яго байка ласкоча. Ад яе люд рагоча. Цьфу, ліха!—плюнуў Міхалка,—у рыфму загаварыў. Відаць, рыфма—пошасьць нейкая, як тыфус. І я ад вас заразіўся! Вашы вершы, хлопцы, для мяне незразумелыя. Вось як камары, гудзяць: дзун-дзун-дзун! Лепшага сэнсу ня бачу ў іх...

Хлопцы пакрыўдзіліся на Міхалку.

— Вершы пісаць — вялікая навука!—апраўдваецца Юрка.—Мы яшчэ толькі вучымся!

— Вучэцеся! Вучэцеся! Трэба, каб думка была ясная ў вашых пісанінах. Трэба, каб...

Міхалка хацеў цэлую лекцыю казаць маладым поэтам аб тым, як пісаць, але шум на дзядзінцы спыніў яго.

— Што гэта за шум?

Міхалка зірнуў на двор праз акно. І старыя і малыя бягом пусьціліся па дзядзінцы ў бок лесу.

— Няўжо-ж лес гарыць?—устрывожыўся Міхалка і ўскочыў з месца.—У такую гарачыню можа быць і пажар. Зусім магчыма, што пастухі ліха нарабілі ў лесе.

Сонца паліла, як ніколі.

Пясок быў гарачы, як прысак. Паветра накалілася да таго, ажно здавалася, нібы дым расплываецца над зямлёю. Заснула паўднёвым сном зямля. Ад вялікай сьпякоты і птушкі не сьпявалі.

Міхалка і хлопцы выскачылі на двор.

Відаць было, як у бок лесу ішлі людзі з усёй ваколіцы—ішлі як на кірмаш.

Міхалка ледзь дабіўся, у чым рэч: на сенакос пад лесам спусьціўся самалёт. Міхалка, Юрка і Вань шпарка ішлі туды.

— Шкада—падумаў Міхалка,—пра авіяцыю мала чытаў...

— Здратуюць луг,—прамармытаў ён гаспадарчым тонам.

Вакол самалёту густым кругам стаяла многа народу. Самалёт выглядаў казачнай вялізнай птушкай, якую падстрэліла грамада паляўнічых. Птушка ўпала з гарачага сонца на зямлю. Цяпер паляўнічыя будуць дзяліць здабычу.

Лётчык скінуў з сябе кажух, шлём з навушнікамі і тупаўся каля машыны. Ён нешта правіў, закручваў і адкручваў розныя шрубкі, чысьціў, гладзіў незразумелыя для натоўпу часткі машыны.

Людзі шушукаліся, глядзелі на машыністага з такой зацікаўленасьцю, нібы ён сапраўды істота іншай планеты. Іх цікавіла яго вопратка, выгляд і голас. Яны перакідваліся з ім слоўцамі.

— Глядзецце, у кажуху ды ў цёплай аблавушыне прыехаў!

— Бо там у вышыні холадна,—тлумачыў лётчык.

— Дык у раі, значыць, таксама холадна!—засьмяяўся адзін хлапец.—Чуеш, Аўдоцьця!

Аўдоцьця была самая набожная кабета ў Глухім Бары. І яна тут была.

— Затое ў пекле гарача. Мы цётку Аўдоцьцю туды адправім!—пажартваў другі.

— Кіньце глупства гаварыць!—зазлаваўся стары дзядзька.—Ой, паляруш іх бяры! Каровы ў шкоду палезьлі! Пасту-у-х! Пасту-у-ух!!

— У такую гарачыню, а стада ў полі.

— І каровы прышлі на птушку паглядзець.

Людзі выціралі пот з твараў, разважалі, жартавалі, пробавалі пальцамі крыльлі, мацалі пропэлэр.

Міхалка падышоў бліжэй. Разгаварыўся з лётчыкам. Той ехаў у Менск.

— Машына пачала баламуціць, і вось тут спусьціўся. Іншага месца не знайшоў. Не хацелася псаваць сенакосу.

— Нічога не зашкодзіць машына. Вось грамада людзей вытаптала луг,—адказаў Міхалка.—Можа некалі і тут аэрадром будзе...

Лётчык зірнуў вакол вострымі вачыма:

— Бадай, падыйдзе для гэтай справы луг...

Ён казаў гэтыя словы такім тонам, нібы зараз пачне тут будаваць аэрадром.

Лётчык прапанаваў Міхалцы пакатацца ў горад. Самалёт быў на два чалавекі.

— Толькі, таварыш, кажух адзень і шапку на вушы насунь. А то холадна ў вышыні, і два-тры дні ў вушох шумець будзе!—папярэдзіў лётчык.

Юрка пабег па кажух для бацькі. А жонка Міхалкі падняла крык:

— Ня пушчу! Каб ён тут трэснуў, ня пушчу!

— Міхалка да бога паляціць,—жартавалі людзі.—Абрам яго там півам будзе паіць і абаранкамі карміць.

Міхалка як-бы ня чуў ні прычытаньняў жонкі, ні жартаў суседаў. Яго вочы, як зачараваныя, упіваліся ў машыну... Дзіўная птушка на гэты раз—яго ўласная... Ён паляціць...

Міхалка апрануў кажух, шапку на вушы насунуў. Палез у сядзеньне. Зашпіліўся рэмнем.

Пропэлер гудзеў. Самалёт трапятаўся, як жывы. Ад яго шуму ня чуваць было людскога гоману, ня чуваць было і ляманту Міхалкавай жонкі, якая пагражала мужу:

— Як заб'ешся, дык у хату не паказвайся!..

Але грамадзе было не да сьмеху над спалоханай кабетай. Самалёт так пыхцеў, так грозна шумеў, ажно моцны вецер стварыў, у людзей шапкі зрываў. Людзі з апаскай адскочылі ў бок.

— Глядзеце... На калёсах гумовых па зямлі шмаргануў... Во... падымаецца... Якраз птушка...

«Дзе-ж гэта людзі падзеліся?—падумаў Міхалка. «Вецер іх у бок адапхнуў... Адарвалася зямля... Уніз апускаецца... Крылатая зыбка застыгла на месцы, а пад ёю ўсё ўніз едзе. Нехта напірае на зямлю нагамі і топіць...».

Спачатку дыханьне стрымалася ў Міхалкі, нешта сьпёрлася ў грудзёх. Але хутка так лёгка і радасна стала, як ніколі да гэтага часу...

«Каб сто гадоў таму назад над Глухім Борам замільгала такая птушка з чалавекам, падумалі-б, што гэта Ілья прарок у агнёвай калясьніцы. Людзі на каленях глядзелі-б на гэты цуд. Маліліся-б...

Але Міхалка доўга думаць аб гэтым ня мог.

Стада каля лесу выглядала кучкай кузурак. Будынкі ваколільных вёсак, поле і лес мігацяцца малечкімі дзіцячымі цацкамі... Нібы малюнкі на паперы. Вузенькім шнурком, ня шырэі звычайнага паяска, дзе-ні-дзе ільдзянее рэчка Сьлізанка. Усё

выглядзе, як на мапе. Рознакаляровыя клетачкі, кружкі, лініі.

Самалёт вісіць. Вакол яго, зверху і знізу—шкло, тоненькае ружова-сіняе шкло сонечных прастораў...

Міхалка бачыць сьпіну і патыліцу лётчыка. Загартаванымі рукамі той моцна руль трымае. Дарога вольная—бяз ухабін, без каменьняў... Птушка ледзь нахіліцца на адно крыло, на другое—зыбаецца...

Лётчык павярнуўся тварам да Міхалкі. Вочы блішчаць, як у арла. Сьмяецца, хоць і сьмеху ня чуваць ад ляманту машыны. З запытаньнем падымае палец у гару. Міхалка разумее:

— Яшчэ вышэй?

У адказ Міхалка таксама падымае палец:

— Яшчэ вышэй!

У нізе—туманістая процьма. Дзе-ні-дзе пывуць нібы рассыпаня кудзелі воўны, воблачкі. Яны наскрозь пранізаны кулямі сонца. Гараць празрыстым белаватым агнём. Зіхаціць неахопная пустэча. Воблачкі ў пустэчы—казачыя сады.

І пустэча і бліскучы круг сонца заглушаны, застыглі ад пераможнага крыку машыны.

Міхалка сьніць сон будучыны чалавецтва. Сэрца б'ецца мацней, чым заўсёды. Кроў гарачым патокам у жылах пераліваецца...

А вунь ледзь прыкметныя вадаспады палыхаюць, нібы рассыпаня крыльлі дзікіх качак. А вунь у бязьмежжы зыбаюцца хвалі—сіняватыя з празрыстымі крывянымі жылкамі. Далёка-далёка хадыром ходзяць стады хмарак розных формаў. Горад плыве

ў туманістым паветры. Тысячы вежаў шкляных, перламутавых блішчаць. Не—гэта ня горад, а белыя, абсыпаныя крэйдай горы. Паўзе гара на гару, нібы аграмадная дагістарычная живёліна. Хвасты выцягнуты, ногі растапыраны. Не, гэта зноў воблакі. Курадымяць яны. Як-бы тут толькі што страшнае пажарышча сканала. Нейкія фонтаны то ўверх, то ўніз апускаюцца.

На месца зямлі—імгла.

Твар лётчыка гарыць ад блеску вачэй.

Лётчык зноў падымае палец у гару:

— Яшчэ вышэй?

— Яшчэ вышэй!!

— Два мазалістыя пальцы—лётчыка і Міхалкі—супакоілі сполах віхровага бязбрэжжа.

Людзі заваявалі паветра.

Няўжо машына на ўвесь сьвет гудзіць страшнай прыгожай птушкай?

— У будучыну! У будучыну!—сьпявае мотор.

Няўжо-ж у даль уперлася цёмна-сіняя выспа?

Выспа вісіць у паветры, калыхаецца, трасецца, як дзікі япрук. А бакі ў выспы—квашаніна. Гэта—глыба ночы, адколатая ветрам. Яна заблукалася ў растопленым сонечным мэталі. Сіраціна ночы—чорная выспа загрузкала-застукала чыгуном. Навальніца там гуляе. Маланкі крываваць густыя хмары, запалалі ў агнёвыя зыгзагі, лініямі напамінаюць аграмадныя шкілеты кажаноў.

— Там... унізе дождж!—здагадваецца Міхалка.

Тут—ні ён, ні машына, ні сонца ня ведаюць аб гэтым. Яны адгароджаны рознакаляровымі слямі паветра.

Сонечнай стралою ляціць Міхалка ў будучыну.

— У будучыну!..

Хто гэта адважыўся раскрываць таямніцы тысяча-лецьцяў? На чаўне сонечных зьзяняў яны плылі па хвалях былой людзкой фантазіі. Містычным блескам малітвенных вачэй людзі насялялі вышыню багамі.

Сталёвая ластаўка спалохала забабоны аброслых кохам вякоў.

Гудзіць машына.

Міхалку адарваў ад зямлі мотор у некалькі дзесяткаў конскіх сіл. Табун крылатых коняў нясе яго ў будучыну.

— У будучыну! у будучыну!—крычыць Міхалка, акоплены радасьцю. Але голасу свайго ня чуе ў хвалях мэталёвага грукату.

Сонца, нібы агнёвае вока, залоціць даль, яно шпале вакол струмені іскраў, нібы Міхалка ў кузьні малатком па гарачым жалезе.

* * *

У пустым моры паветра зноў пачала выступаць зямля: расла ўверх, нібы выспа з бірузовых вод.

Паказалася каляровая мапа сталіцы роднай рэспублікі.

Самалёт апусьціўся на аэродром.

Аэродром займаў вялізнае гладкае поле. Пад аграмаднымі паветкамі стаялі ў шэрагі самалёты, як стеньнікі ў стайні. Было тут многа народу, шмат будынкаў, майстэрні.

Усё нязвычайнае для Міхалкі было тут так звычайна і проста, ажно нялоўка было яму і віду паказваць, што гэта яго вельмі дзівіць.

Лётчык папрасіў Міхалку на абед:

— Ты—мой госьць! Я павінен цябе пачаставаць!

Пасьля абеду Міхалка папрашчаўся. Трэба было ісьці цяпер назад у Комуна пехатой некалькі дзсяткаў вёрст, каб заўтра ў пару стаць на працу ў кузьні.

«Па дарозе людзі дзівіцца будуць, што ў мяне кажух», падумаў Міхалка. «Няхай сабе завуць мяне лятуном, але я па ўсёй ваколiцы Глухога Бору буду зьбіраць грошы на самалёт «Комуна».

Міколка пусьціўся нацянькі палямі і гародамі, каб хутчэй папасьці на шырокі тракт. Ён трымаў кажух у левай руцэ, як трофэю свайго першага хрышчэньня ў паветры.

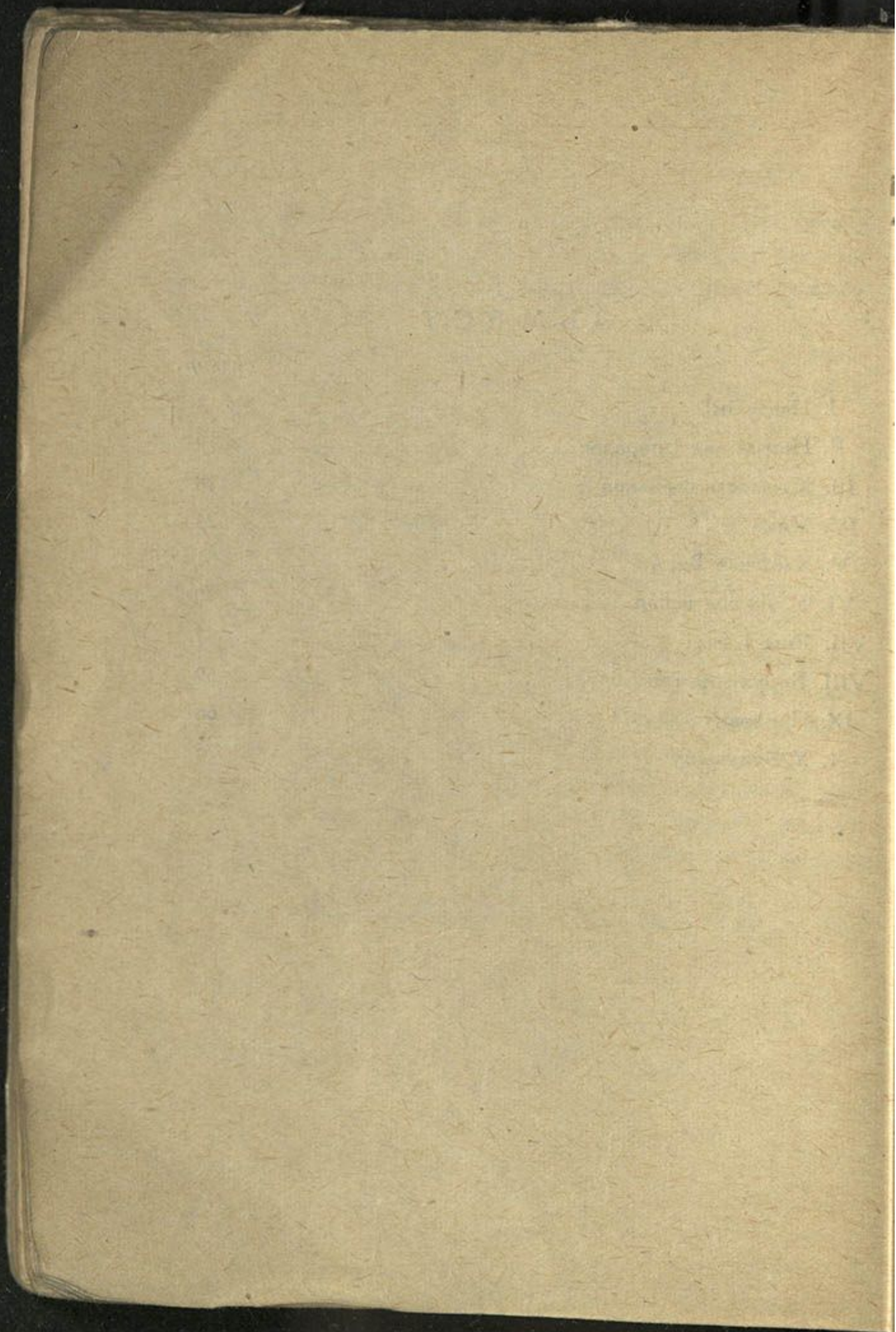
Думкі аб заваёве будучыны ня выходзілі з яго галавы.

Менск. Кастрычнік. 1927 г.

17147
Раб. чы.
Б.
Бел. Дзял. Хэм. экн. інст.

З Ъ М Е С Т

	<i>Стар.</i>
I. Падзелім!	3
II. Навялі лад і парадак	12
III. Міхалкава стрэльба	18
IV. Мязя	24
V. Хлопчык Вань	31
VI. У зімовы вечар	40
VII. Яны і мы	47
VIII. Борух—ня той Борух	59
IX. Пановаму	68
X. У будучыну	75

Адказы можна даць на чыстым аркушы паперы. Трэба толькі паставіць нумар пытання, на якое даецца адказ.

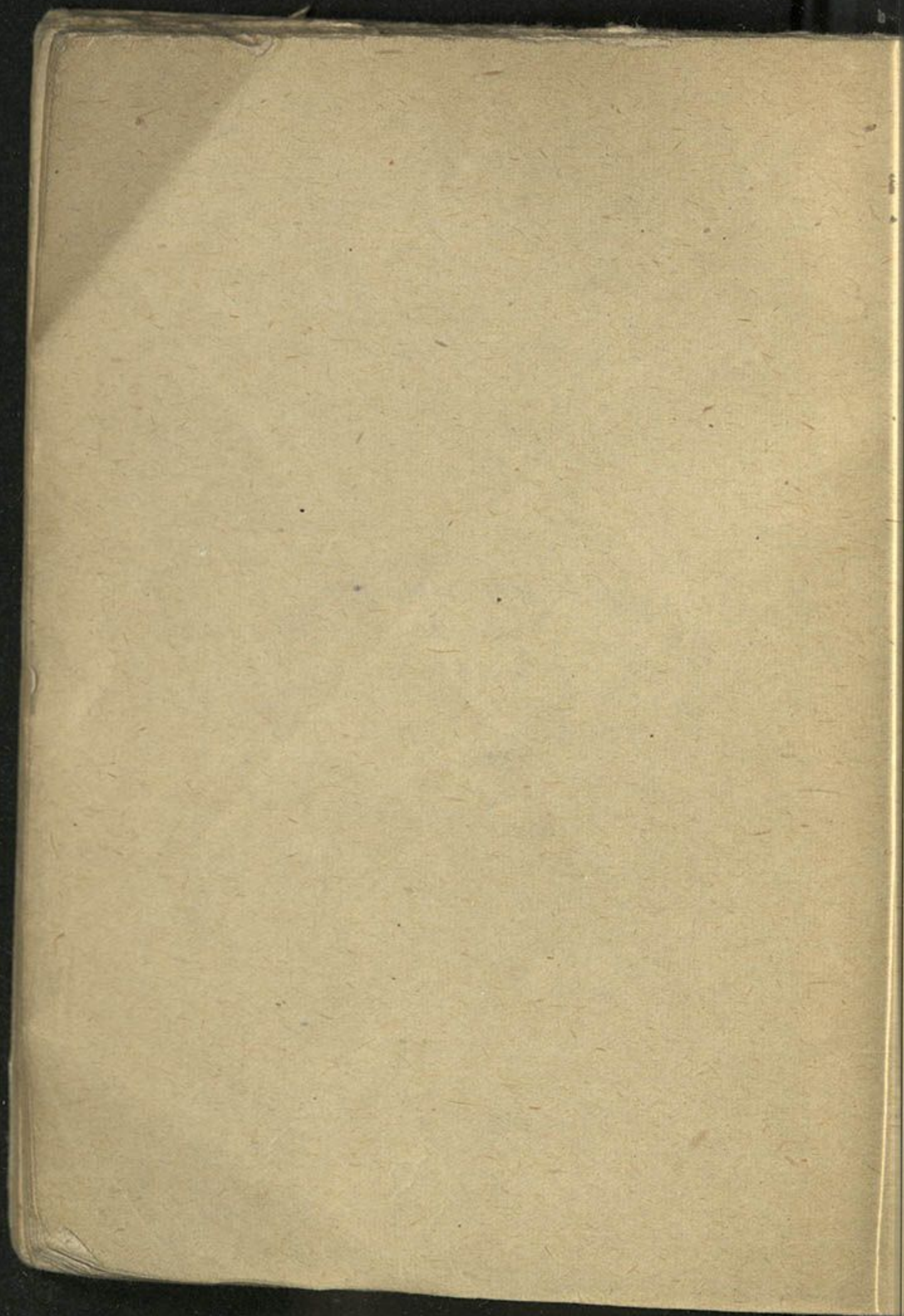
А П Ы Т А Л Ь Н І К

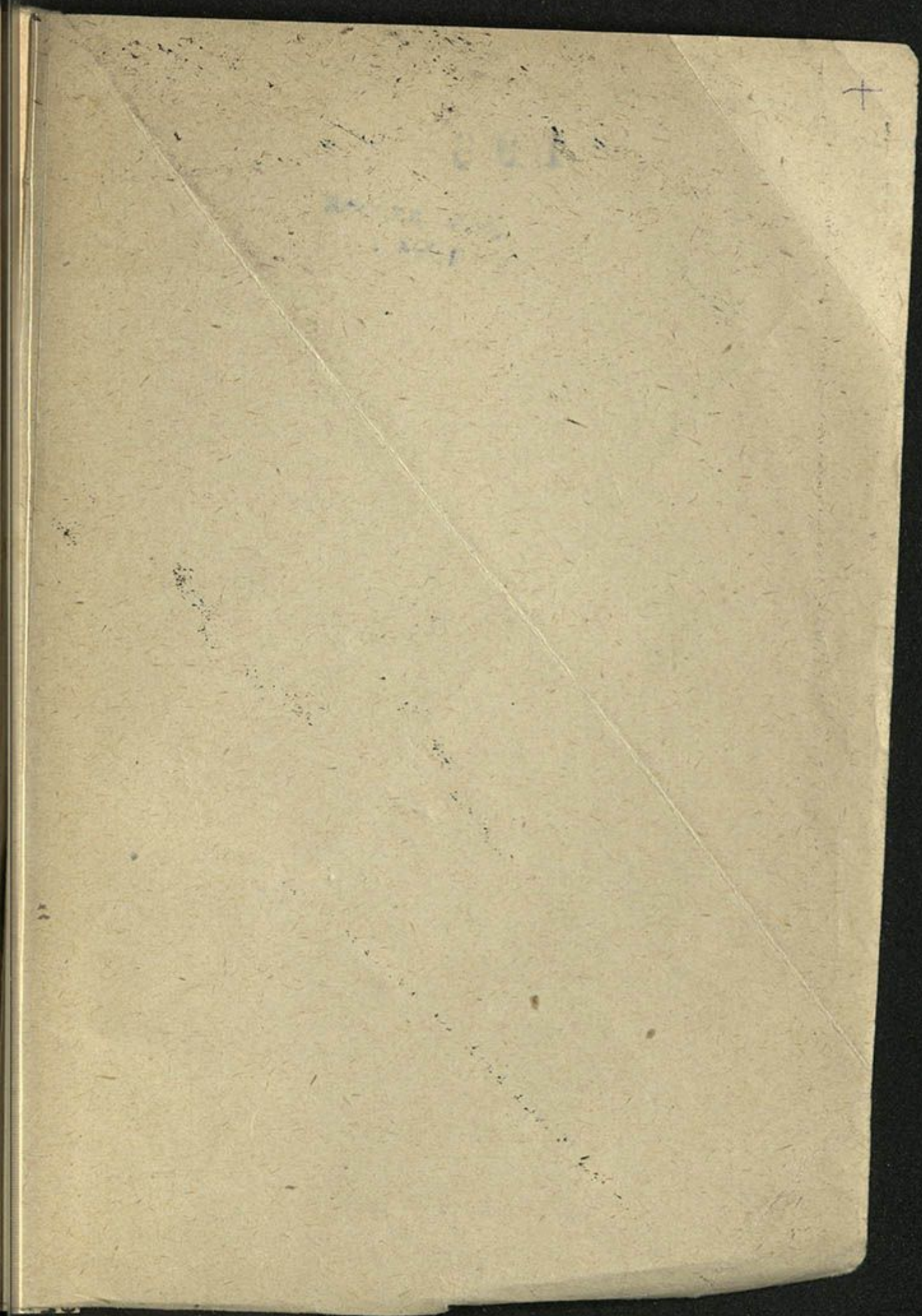
1. Аўтар..... 2. Назва твору.....
3. Ці падабаецца твор і што ўласна?.....
4. Ці патрэбны гэты твор у нашыя часы соцыялістычнага будаўніцтва (ці адпавядае эпосе, ці організуе волю для ўпартага творчага працы і г. д.).....
5. Ці зразумела напісаны (мова, тэматыка, выкладаньне). Што ў ім не зразумелі?.....
6. Якія словы і выразы не зразумелі?.....
7. Ці няма фальшы ў абмалёўцы тыпаў і апісаных у творы падзей? Калі ёсьць, дык у чым яна?.....
8. Якія думкі ўзьніклі ў вас пры чытаньні твору?.....
9. Што яшчэ можаце сказаць аб творы?.....
10. Якога характару творы вы хацелі-б чытаць?.....
11. Ваша соцыяльнае становішча?.....
12. У горадзе, мястэчку ці ў вёсцы вы жывяце?.....
13. Колькі ў месяц выдаткуеце на кнігу і газэту, калі можаце дык вылічыце проц. (калі ня можаце, пакажэце ваш заробтак і суму выдаткаў на кнігу і газэту)?.....
14. Ваш узрост?.....
15. Род (пол).....

Адказы на апытальнік накіроўваць па адрасу:

Менск, Савецкая, 63, Белдзяржвыдавецтва.

Цана 35 кап.

1964 -

Бел. адг. 1994 г.

